

Stilidealer og stilforskydning 20.1

Af Torben Jelsbak

Hvad er stil?

Stil er det samlede udtryk for de sproglige virkemidler i en tekst – dens ordvalg, sætningsbygning og rytme og brug af retoriske figurer og billedsprog m.m. Stil handler om valget mellem forskellige udtryksmuligheder, men er også vaner og konventioner der mere ubevidst løber en forfatter i pennen. Man kan betragte stilen som de forskellige udtryksmuligheder og udtryksregistre som står til rådighed for en sprogbruger i en given situation, og de signaler og værdiladninger der knytter sig til forskellige stilvalg. Som sådan begrænser stil sig hverken til litteratur eller skriftsprog, selvom disse områder traditionelt har stået i fokus for interessen og diskussionen om sproglig stil. Stil kommer i høj grad også til udtryk i den daglige tale, som byder på ytringer der er mindst lige så rige på stilistisk kodning (signaler om fx talerens alder, sociale baggrund, geografiske oprindelse eller tilhørsforhold til gruppe, subkultur eller lignende) som den mest formbevidste lyrik eller kunstprosa.

Forskellig situation – forskelligt sprog

Vi kender alle det fænomen at vi taler forskelligt i forskellige situationer – på én måde over middagsbordet med familien, på en anden måde med fodboldholdet i omklædningsrummet efter kampen, på en tredje måde når vi møder chefen i elevatoren, og på en fjerde hvis vi skal tale i en større forsamling osv. Ikke kun fordi vi taler om forskellige ting i de forskellige sammenhænge, men også fordi selve måden vi taler på, skifter fra sam-

menhæng til sammenhæng. Det varierende ordvalg, den mere eller mindre formelle henvendelsesform, den enten pertentligt korrekte eller måske mere sjuskede og afslappede udtale og intonation er alt sammen eksempler på stil. Stil handler om formalitetsgrader og normer, men også om afvigelser fra normer, som kan vise sig så levedygtige at de fører til etablering af nye normer, nye udtryksmuligheder og dermed nye stilarter i sproget.

Når fx unge på et etnisk blandet gymnasium i København bruger ord og slangudtryk fra diverse indvandrersprog som fx *ew har du ikke set de der kiz* (*ew* 'hey/hallo', *kiz* 'pige'), så er det også et udtryk for stil. Det samme gælder når man blandt de samme unge møder grammatiske afvigelser fra standarddansk såsom tendensen til brug af fælleskøn i sammenhænge hvor standarddansk har intetkøn: *ok jeg kommer på fredag og ser om du får en job; jeg har den der blad med*, eller brug af ligefrem ordstilling (subjekt + verbal) hvor normen er omvendt ordstilling (verbal + subjekt): *når man er i puberteten, man tænker mere*.

Som ældre og konservativ sprogbruger med interesse i det danske sprogs historie kan man være tilbøjelig til at dømme sådanne normafvigende former som fejl og som udtryk for mangelfuld sprogtilegnelse. Men som Pia Quist har vist i sine sociolingvistiske studier af moderne københavnsk multietnolekt (2000), hvorfra de citerede eksempler stammer (s. 152-153, 156), så viser de samme unge sig i stand til at skifte til standardnære former alt afhængigt af situationen, fx

når de taler med en lærer eller en mindre søster eller bror. De unge kan med andre ord mere med ord end man tror. Eksemplerne vidner om en bevidst og kreativ udskiftning af de standarddanske former – et stilvalg eller en “stilistisk praksis” (P. Quist 2012, s. 91-94) som de nævnte unge bruger til at skabe social identitet og signalere gruppetilhørsforhold. De “forkerte” former indgår som del af et større repertoire af identitetsskabende udtryksformer, som også omfatter tøjstil, kropssprog, musiksmag m.m.

Stilvalg, normbrud og sprogforandring

I den klassiske retorik brugte man udtrykket *retoriske farver* som betegnelse for de forskellige vendinger eller *talefigurer* (gentagelser, rytme- og klangvirkninger, ombytninger eller udskiftninger af ord osv.) som en sprogbruger kan tage i brug for at skabe interesse for og appel i sin tale hos modtageren. *Retoriske farver* er i sig selv en stilfigur og en illustrativ metafor for det forhold at en sproglig ytring altid tager farve – og dermed betydning – af den kommunikationssituation og den sociale sammenhæng den indgår i, jævnfør eksemplet fra før: *jeg har den der blad med*, som i én sammenhæng kunne blive set som et tegn på sproglig uformåen, mens den i en anden vil blive opfattet som en ekstra sproglig ressource, der signalerer fortrolighed med en særlig kode i sproget.

I nogle tilfælde kan man forestille sig at de afvigende former vinder indpas også uden for gruppen og på den måde med tiden mister noget af deres præg af etnolekt, klike- eller ungdomssprog for måske siden at blive optaget som en del af ordforrådet inden for standarddansk. Fænomenet stil har på den måde sprogets historiske udvikling indskrevet i sig, og som eksemplerne også viser, opstår sprogforandring ofte netop gennem sådanne former for sprog møde og sprogblending. I middelalderen påvirkedes det danske sprog

især fra middelnedertysk, mens den sproglige udvikling i århundrederne efter reformationen fandt sted i en vekselvirkning mellem påvirkninger fra (høj)tysk og fransk; i vor tids globaliserede medievirkelighed kommer den store påvirkning fra engelsk, mens man så småt kan begynde at se tegn på at ord og udtryk fra de store indvandrersprog, arabisk og tyrkisk, vinder indpas i skriftsproget og det almene ordforråd. Se nærmere i kap. 9.1-9.6 i bd. 2.

En anden afgørende faktor i sprogets stilistiske udvikling er knyttet til de skiftende medier og medieteknologier som skriftsproget er blevet transmitteret igennem og bevaret i – fra middelalderens sjældne og ceremonielt udformede håndskrevne bøger på pergament over Gutenberg-æraens trykte bøger og den moderne trykte uge- og dagspresse til vore dages digitale tekstmedier. I det nye årtusinde forandrer skriftsproget sig især under indflydelse fra de nye digitale medier, som afføder nye, mere uformelle og personlige former for skriftlig kommunikation og dermed også nye varieteter og stilarter i sproget.

Historien om sprogets stilistiske udvikling kan på den måde også fortælle en hel del om det samfund som sproget har fundet anvendelse i, ligesom den reflekterer de sociale, kulturelle og teknologiske forandringer som har skabt den verden vi lever i.

I de følgende afsnit skal vi se på forskellige aspekter og faser i det danske skriftsprogs stilistiske udvikling fra middelalderen til nutiden.

Med lov skal land bygges

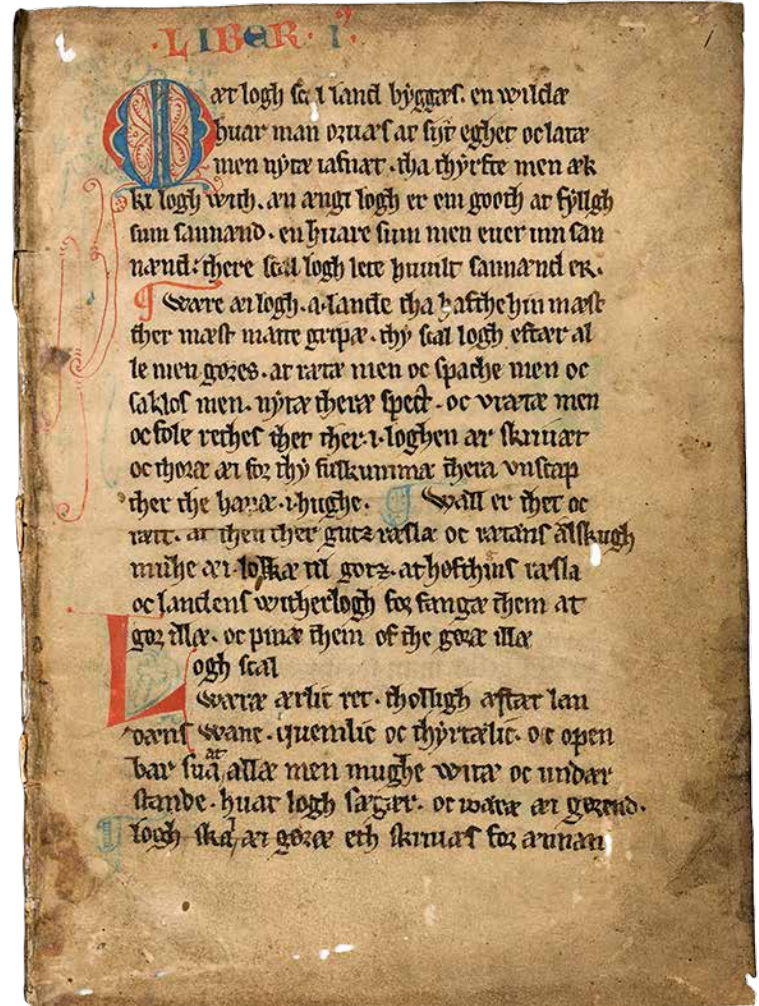
Vi kan passende begynde med en af de ældste danske bogstavskrevne sætninger der findes. *Mæth logh scal land byggæs* lyder den berømte åbningssætning fra *Jyske Lov* (DgL, bd. 2, s. 3), givet af Valdemar Sejrs ved en rigsforsamling på Vordingborg Slot i marts 1241. Der

findes ikke en original version af teksten bevaret, men loven findes overleveret i en række forskellige håndskrifter (ca. 160), hvoraf det ældste er fra ca. 1280. *Jyske Lov* tilhører sammen med *Skånske Lov*, *Valdemars Sjællandske Lov* og *Eriks Sjællandske Lov* de ældste større tekster på dansk fra middelalderen, og tilsammen udgør disse tekster i deres forskellige afskrifter fra 1300-1500-tallet en vigtig kilde til beskrivelsen af det danske skriftsprogs tidligste udvikling.

Jyske Lov afspejler såvel i sit indhold af lovbestemmelser som i sin sproglige form tidens statslige og religiøse samlings- og centraliseringsbestræbelser, som havde deres forbillede i den romersk-katolske kirkes kanoniske ret (se senest D. Tamm 2002, s. 68 ff.). Nedskrivningen af love havde det dobbelte kommunikative formål at fastsætte en retspraksis og samtidig befæste kongens og kirkens magt. Som genre er middelalderens danske lovttekster således bestemt på den ene side af den kanoniske rets krav om præcision og umisforståelighed i bestemmelserne og på den anden side af den latinske middelalderretoriks idealer for højhed og fylde i formuleringerne, som kunne forlene lovtæksten med passende ceremoniel værdighed og autoritet (W.E. von Eyben 1967, s. 497 f.). Middelalderens lovttekster skulle ikke bare skabe lov og orden, men også symbolisere og italesætte magt.

Mellem talesprog og skriftlighed

Sproget og stilen i landskabslovene udfolder sig i et spændingsfelt mellem talesprog og skriftlighed – mellem arven fra en ældre mundtlig retspraksis i Norden og den komplicerede og udpræget skriftsproglige syntaks fra den latinske retstradition. Den berømte åbningsætning fra *Jyske Lov*: *Mæth logh scal land byggæs*, er i det perspektiv blevet udlagt ganske forskelligt af forskellige forskere. Nogle har ment at sætningen var af nordisk oprindelse og et vidnesbyrd om

Den berømte åbningsætning i fortalen til *Jyske Lov* "Mæt logh scal land byggæs", her gengivet efter lovhåndskriftet AM 4, 4° fra ca. 1300. Håndskriftet rummer et af de ældst kendte eksemplarer af *Jyske Lov*. I den sproglige udformning "Med lov skal man land bygge" kan sentensen ses på domhuset på Nytorv i København.

en ældre mundtlig lovfremsigelse (W.E. v. Eyben 1967, s. 497). For en sådan udlægning taler den korte, ord-sprogsagtige form, der er som skabt til at mejsle sig ind i hukommelsen, hvilket er afgørende i en retspraksis der hviler på mundtlig forhandling og overlevering. Et andet element der peger i den retning, er landskabslovenes udbredte brug af bogstavrim (jf. et andet berømt eksempel fra *Skånske Lov: Wapnum sinum scal man warthæ* ‘sine våben skal en mand vogte’ (DgL, bd. 1.1, s. 80), som er et stiltræk man kender fra ældre mundtlig digtning.

Kancellistil – retstilfælde og retsresolution

Andre har accentueret de latinske og skriftsproglige islet i landskabslovene – først og fremmest den komplicerede sætningsbygning med flere niveauer af underordnede ledsætninger, som med tiden har fået betegnelsen *kancellistil* (se også kap. 14.1 og 14.2 i bd. 4, s. 11 ff. og 41 ff.). Sætningsbygningen i landskabslovene er formet efter mønsteret fra den kanoniske ret, hvor perioderne følger en logisk todeling i hhv. *retstilfælde* (betingelse) og *retsresolution* (følge). Men hvor den betingelsessætning der udtrykker retstilfældet, på latin altid indledes med betingelseskonjunktionen *si* ‘hvis’, er den syntaktiske løsning på dansk den spørgeformede betingelsessætning uden konjunktion men med verbalet som første led, en sætningstype der herfra danner skole i middelalderens nordiske lovttekster:

Faldær annær man j mandrap, taki aldrigh ættæ bot af sinum frændum, før æn han hauri bõt en sal af sinu eghno.

(*Skånske Lov, DgL*, bd. 1.1, s. 63)

‘Sker det at en mand begår manddrab, skal han aldrig tage ættebod af sine frænder, før han har bødet en rate af sit eget.’

Den citerede retsregel vedrører ‘ættebod’, dvs. den form for kompensation som slægten til en drabsmand skulle yde til den dræbtes slægt for at undgå blodhævn. Den underordnede betingelsessætning formulerer *retstilfældet* ‘manddrab’, hvorefter oversætningen *taki aldrigh (...) frændum* indleder *retsresolutionen*, der afsluttes med en underordnet adverbial ledsætning (*før æn (...) sinu eghno*) der præciserer tidsforholdet for resolutionen. Se nærmere om *retsreglens* opbygning i kap. 14.1 i bd. 4, s. 15 ff.

Paratakse og hypotakse

Dansk beskrives gerne i lighed med engelsk og fransk som et overvejende analytisk sprog med tendens til sætningsbygning med paratakse (sideordning) til forskel fra latin og tysk, der er eksempler på syntetiske sprog med tendens til hypotakse (underordning). Men skellet mellem paratakse og hypotakse gør sig også gældende inden for det enkelte sprog, og valget mellem de to principper kan her være af stor stilistisk betydning. Den “flade” sætningsbygning med sideordnede led er typisk for talesproget, hvorimod den “dybe” hypotaktiske sætningsbygning med flere niveauer af underordnede led knytter sig til skriftsproget. Sondringen er naturligvis også funktionelt begrundet og knytter sig til forskellige genrer og teksttyper: En episk-berettende tekst som en folkevise eller et -eventyr kendetegnes i sin grundstruktur ved en sideordnet rækkefølge af handlinger og begivenheder, hvorimod hypotaksen med dens rangordning af betingelses-, årsags- og følgesætninger finder særlig anvendelse i juridiske eller filosofisk argumenterende tekster.

Forvægt og bagvægt

Men at der ikke er tale om nogen absolut modsætning, viser netop de tidlige danske lovttekster, som i flæng blander mundtlig og skriftlig stil, paratakse og hypo-

takse, bagvægt og forvægt. Man har villet se den førnævnte spørgeformede betingelsessætning som et levn fra den mundtlige retstradition, men som det fremgår af *Jyske Lovs* bestemmelse af forbrydelsen 'hærværk', er det også en sætningstype med et vist anlæg for syntetisk sætningsbygning (forvægt; det indledende tunge led er fremhævet):

Gangær man mæt rathæt raath i annæns mansz hws oc brytær hws oc takær wt antugh fæ. æth klæthæ. æth wapnæ. æth ændræ costæ thær bondæn a. fra bondæ sialf. æth hans hioon thær a haldær. tha ær thæt hærværki.

(*Jyske Lov, DgL*, bd. 2, s. 195-196)

'Går en mand med overlæg ind i en anden mands hus og bryder ind i huset og tager enten kvæg eller klæder eller våben eller andre ting som bonden ejer, bort fra bonden selv og hans tyende, som holder på det, da er det hærværk.'

Bestemmelsen er typisk for landskabslovenes kasuistiske retspraksis, hvor retsreglerne gælder konkrete retstilfælde som udmales i detaljerede beskrivelser der giver et livligt billede af middelalderens bondesamfund. Oversættningen med retsresolutionen indledes her af adverbiet *tha* 'da', der genoptager hele scenariet fra den foregående betingelsessætning. Resultatet er en udpræget forvægtskonstruktion, der næsten tager luften ud af læseren inden denne når frem til konklusionen, men sætningen fremviser ikke nogen dyb eller kompliceret hypotakse. Kun to niveauer af underordnede ledsætninger, hvoraf dem på nederste niveau (*thær bondæn a* 'som bonden ejer' og *thær a haldær* 'som holder på det') er korte og overskuelige. Sætningskonstruktionen i den lange betingelsessætning er til gengæld klart parataktisk med den drama-

tiske række af sideordnede handlinger og ting knyttet sammen af konjunktionerne *oc* 'og' og *æth* 'eller'.

Normalt vil juridisk sprogbrug have tendens til forvægt, men *Jyske Lov* rummer også eksempler på det modsatte, en mundtlig og analytisk sætningsbygning med efterstillet ledsætning som her lovens bestemmelse af forbrydelsen 'boran':

Thæt ær boo raan **at man fær i annæns mansz garth. oc takær thæræ burt af hans fæ. æth klæthæ. æth wapnæ. æth nokræ andræ costæ thær galdær half [mark] pænning.**

(*Jyske Lov, DgL*, bd. 2, s. 219)

'Det er boran at en mand går ind i en anden mands gård og tager noget bort af hans kvæg eller klæder eller våben eller andre ting som er en halv mark penge værd.'

Landskabslovene rummer dog også eksempler på kompleks latinsk inspireret periodestil med flere rækker og niveauer af underordnede ledsætninger på begge sider af sætningens overordnede verballed (*bøte*):

Far annær man mæþ wreþe oc takær annar man j husæ sinum, ællr ofna akrum sinum, **sum han ær**, ællær nokær annar staþ a marco, **þær sum han hauir saat sit spiuþ ællær sin skiold ællr saþul sin laghat oc swa takit sit hærbærghæ, þa** fore þy at þæse mal æræ al til ens rætæ mælt æftir loghum, um þa warþær man dræpin annæn þærræ stathæ, **þa bøte** hin, ær hœfþ war j þe færþ, fullæ man bœtar, oc fore hærwirki **bøte** han af sinu eghno kunungi fyritiughu marc oc frændum fyritiughu marc, oc hwær hin, j fylghi war mæþ, **bøte** kuningi þre marc oc frændum þre marc.

(*Skånske Lov, DgL*, bd. 1.1, s. 63 f.)

“Tager en mand i vrede hen og overfalder en anden mand i hans hus eller på hans agre, der hvor han er, eller noget andet sted på marken, hvor han har sat sit spyd eller sit skjold eller lagt sin sadel og således taget ophold der, da skal, fordi samme ret gælder efter loven for disse sager, hvis en mand bliver dræbt et af disse steder, den der var hovedmanden i den færd, bøde fulde mandebøder, og for hærværk skal han bøde af sit eget fyrre mark til kongen og fyrre mark til frænderne, og hver den der var med i følget, skal bøde tre mark til kongen og tre mark til frænderne.”

Stilistisk fylde – retoriske stilfigurer

I citatet ovenfor er der på én gang både forvægt og bagvægt, både hypotakse og paratakse. Den indledende underordnede betingelsessætning udfolder en omhyggelig sideordnet opremsning af næsten alle tænkelige varianter af retstilfældet med præciserende ledsætninger (*sum han ær og þær sum han (..) hærberghæ*). Konstruktionsfugerne i sætningen er markeret af adverbiet *þa*. Den omstændelige form tjener her det rent juridiske formål at give bestemmelsen universel gyldighed for alle former for civilt manddrab, men den billedrige parataktiske række af synonymmer eller tautologiske udtryk med samme betydning (*saat sit spiut ællær sin skiold ællr sapul sin laghat* ‘sat sit spyd eller sit skjold eller lagt sin sadel’) synes samtidig dikteret af et andet, mere æstetisk hensyn til tekstens stilistiske fylde.

Dette litterære træk træder særlig tydeligt frem i fortalen til *Jyske Lov*, som er spundet sammen som en perlerække af tale- eller stilfigurer fra middelalderens latinske retorik:

Thū scal logh æftær allæ men gøræs. at *rætæ men oc spakæ oc saclosæ nutæ theræ spækæ*. oc *uræte men oc folæ ræthæs thet thær i loghæn ær scriuæt*, oc thor *ey for thū* fulkumæ theræ undscap thær thø hauæ i hughæ. [Se

nærmere om de forskellige farvemarkeringer i det følgende]

(*Jyske Lov, DgL*, bd. 2, s. 5)

‘Derfor skal loven gøres for alle mennesker, så at retsindige og fredsommelige og sagesløse mennesker kan nyde deres fred, og uretfærdige og onde mennesker kan ræddes for det der er skrevet i loven, og derfor ikke tør fuldbyrde den ondskab de har i sinde.’

Loven er til for at lovlydige mennesker kan være i fred og afværge at forbrydere begår ulovligheder. Sådan kunne man godt sammenfatte meningen, men en vigtig del af budskabet ligger her i selve formen og stilens fylde, der signalerer “kultur” og fortrolighed med den latinske traditions idealer for retorisk veltalenhed. Sætningen er bygget op af nogle af de mest udbredte tale- og stilfigurer fra middelalderens retoriske lærebøger: synonymrækker (*rætæ (..) oc spakæ oc saclosæ* og *uræte (..) oc folæ*, markeret med **rødt**) og syntaktisk parallelisme, dvs. gentagelse af parallelle sætningskonstruktioner om forskellige emner der herved sidestilles som to sider af samme sag (*nutæ theræ spækæ og ræthæs thet thær i loghæn ær scriuæt*, markeret med **blåt**). Begge dele er organiseret omkring lovtekstens bærende antitese (*Thū* ‘derfor’: *ey for thū* ‘derfor ikke’, markeret med **grønt**) mellem ret og uret, det gode og det onde.

Et udtryk for middelalderens “folkelige” talesprog?

Der har som nævnt blandt danske sprogforskere været en vis uenighed om vurderingen af henholdsvis det talesprogsagtige præg og den latinske påvirkede skriftlighed i landskabslovene. Peter Skautrup mente at den fyndige og parataktiske stil i visse dele af *Jyske Lov* var et udtryk for middelalderens “folkelige” danske ta-

lesprog (*DSH*, bd. 1, s. 287), mens andre fortolkere har betonet betydningen af de skriftlige latinske formler og kilder. Paul Diderichsen har som indvending mod Skautrup påvist at lovsyntaksen i landskabslovene ud fra visse kriterier (vurderet ud fra antallet af ledsætninger per helsætning) kan siges at være endnu mere hypotaktisk end samtidige latinske lovtekster, og i samme forbindelse har han anholdt det problematiske og anakronistiske i at ville beskrive middelalderens lovtekster med begreber som *folk* og *folkelighed*, som er produkter af en langt senere eftertid (1968, s. 93-98). Diskussionen om sproget og sprogstilen i de danske landskabslove handler på den måde om andet og mere end sætningskonstruktioner, men knytter an til diskussioner af langt større rækkevidde, som handler om forskellige forestillinger om dansk national identitet og historie.

Barokstilen og 1600-tallets opdyrkelse af det danske sprog

Rigsmålet

Vi skal frem til 1600-tallet før man kan tale om et dansk rigsmål, en fælles og statsligt kanoniseret norm for modersmålets rette anvendelse. Tilblivelsen af dette fænomen er her tæt forbundet med en anden kulturhistorisk nyskabelse i form af etableringen af en moderne dansk kunstdigtning på modersmålet. Begge fænomener havde deres umiddelbare forudsætninger i 1500-tallet i form af på den ene side indførelsen af bogtrykkerkunsten, som satte nye rammer for udviklingen af et fælles dansk skriftsprog, og på den anden side den lutherske reformation, der betød at dansk fortrængte latin fra den religiøse forkyndelse i den danske kirke. I 1600-tallet tog disse processer form af en række statslige og kirkelige initiativer der på forskellig vis sigtede på at højne og normere modersmålet som

led i en overordnet politisk bestræbelse på at samle riget og magten omkring kongen og centraladministrationen i København – en udvikling som var med til at bane vejen for statsomvæltningen og enevældens indførelse i 1660.

Søren Poulsen Gotlænder Judichær

En talsmand for tendensen er præsten, sprogmanden og versteoretikeren Søren Poulsen Gotlænder Judichær (1599-1668), der i sin *Prosodia Danica, Eller Danske Riimkunst* fra 1640'erne advokerede for etableringen af et dialektfrit dansk fælles- eller centralsprog, en "REEN OC SIIRLIG DANSKE" (S.P.G. Judichær 1671/1954, s. 135), som det hed med et af tidens egne slagord. Et centralt instrument i den kamp for modersmålets højnelse var digtekunsten i form af salmedigtning og oversættelser af klassisk græsk og latinsk litteratur, som ifølge Judichær skulle tjene som model for en dansk kunstdigtning:

Mand skal i alle gode Danske Vers eller Riim, en god, reen, tydelig Danske indføre, oc end fast siirligere oc højere Danske Ord, oc *Epitheta*, eller tillægs, (beskriffvelige Egenskabs) Ord, end som ellers i almindelig Tale indfalder.

(S.P.G. Judichær 1671/1954, s. 135)

'Man skal i alle gode danske vers eller rim indføre et godt, rent, tydeligt dansk og endog smukkere og mere ophøjede danske ord og epiteter eller tillægs- (egenskabsbeskrivende) ord end der ellers forekommer i almindelig tale.'

Herforuden, naar mand vil nogen heel Tale aff andre Tungemaal paa Danske ofversætte, da bør det icke at skee, med en groff oc gemeen Bondetale, eller **Pladder-Verck**, men med en prydelig Tale, oc med saadanne *Phraser*, som Lærde, enten brugt hafve, eller vi endnu kunde, effter

Søren Poulsen Gotlænder Judichær (1599-1668), fra 1637 til sin død præst i Slangerup, er den første dansker der mere systematisk arbejder med versteori og med det formål at etablere et dialektfrit dansk fællessprog. Han er gengivet på et epitafium i Slangerup Kirke mellem sin forgænger, Villads Andersen, og hans kone, Kirstine Nielsdatter, som han senere, da hun var blevet enke, giftede sig med. Hun døde 1656, og kvinden yderst til højre er muligvis hans anden kone, Sophie Olufsdatter.

>

Titelbladet til Anders Arrebos posthumt udgivne værk *Hexaëmeron*, der er et stort epos udformet på rytmisk-dansk ("rhythmico-danicum"), dvs. rimet og på dansk. Heri beskrives i en meget pompøs og vidtløftig stil selve verdens skabelse på basis af Første Mosebogs beretning om de første seks dage. Værkets græske titel betyder simpelthen 'seksdagesperioden'.

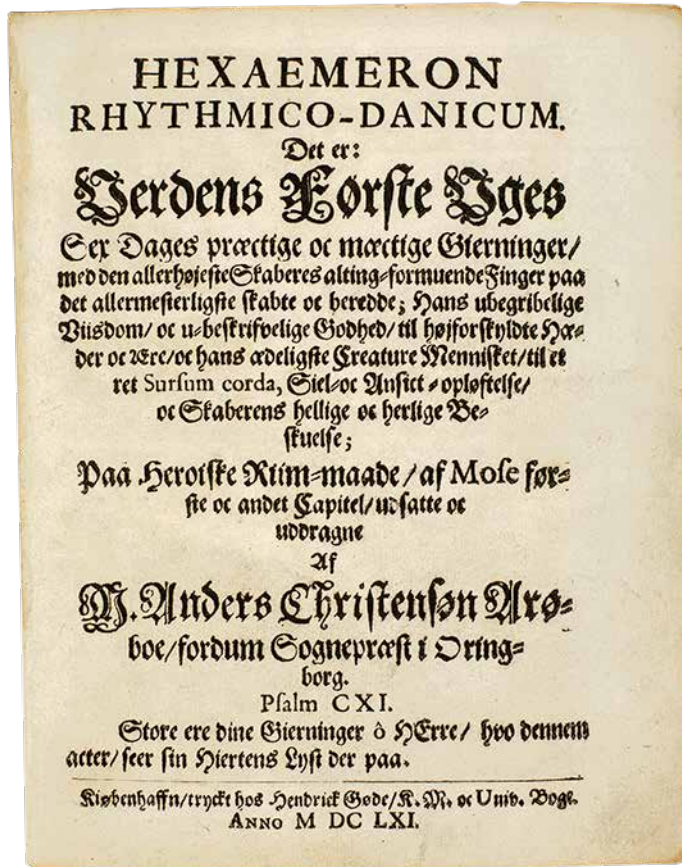
Spraagetz Egenskab, skickelig paafinde, som vi see, at Græske, Latinske, oc andre Scribentere for os giort hafve: Thi Cicero sig icke meget der med bekymrede, huad fulde Bønder, Hugersker, eller Kierlinger, i Rom pladdrede; Virgilius icke heller, huad Fæhyrden eller Ploukiøringen sang, oc drønnede, men de aff deres Spraag, de ypperligste Phraser, oc prægtigste Ord, til deris Tale udleete.

(S.P.G. Judichær 1671/1954, s. 143-144)

'Herforuden, når man vil oversætte et helt udsagn fra andre sprog til dansk, da bør det ikke ske med en grov og jævn bondetale eller pladderværk, men med et smukt sprog og med sådanne udtryk som lærde enten har brugt,

eller som vi efter sprogets egenskab endnu passende kan finde på, ligesom vi ser at græske, latinske og andre skribenter har gjort før os. Thi Cicero bekymrede sig ikke meget om hvad fulde folk, huggekoner eller kællinger pladdrede om i Rom; Virgil ej heller om hvad kvæghyrden eller plovdrengen sang og brølede, men de udsøgte til deres fremstilling de ypperligste udtryk og prægtigste ord af deres sprog.'

Centralt i Judichærs sprogsyn stod det normative skel mellem det kultiverede og retorisk formede skriftsprog på den ene side og det folkelige *Pladder-Verck* på den anden. Dialekter ("Mundarte") burde ikke forekomme

i det almindelige sprog medmindre der var tale om tekster som udtrykkeligt havde til formål at gengive “gemeene Folck”s måde at tale på (1671/1954, s. 153). Judichærs normerende bestemmelser kan ses som et vidnesbyrd om den bestræbelse på at udvikle et officielt dansk rigsmål gældende for hele riget som blev sat i værk i Christian 4.s regeringstid (*DSH*, bd. 2, s. 315 ff.).

I samme ombæring var Judichær med til at grundlægge et sprogsyn og et værdihierarki i sproget med virkninger helt op til i dag, hvor undersøgelser viser at folk der taler dialekt, opfattes som mindre troværdige eller begavede end folk der taler rigsmål (T. Kri-

stiansen 1999), og hvor dialekter hyppigst finder vej til landsdækkende medier (radio og tv) i satirisk, komisk eller parodisk øjemed (P. Quist 2016). At 1600-tallets sproglige normering var en del af et større projekt som havde med opbyggelsen af en fælles national identitet (se også kap. 2.3 i bd. 1) at gøre, fremgår også af Judichærs erklæring om at “Huo sit eget Modersmaal icke højt acter, hand burde med raadne Eg aff hans Fæderneland ad udjagis” (s. 144). Med sin kamp for den gode danske stil trådte Judichær frem som statsautoriseret smagsdommer, sprogrøgter og talsmand for bestræbelsen på at højne, forfine og afpøble sproget, som udgør en hovedlinje i 1600-tallets sproglige og litterære udvikling.

Anders Arrebo

Til en moderne kulturnation hørte i 1600-tallet også en kunstdigtning, og på opfordring af Christian 4.s kansler Christian Friis blev præsten og salmeoversætter Anders Arrebo (1587-1637) i 1630'erne sat i gang med en fordanskning af den calvinistiske franske digter du Bartas' religiøse storværk om skabelsens syv dage (*La première Semaine*, 1578). Resultatet blev værket *Hexaëmeron* (1631-1637), der først udkom på tryk i 1661 efter Arrebos død, men som så til gengæld på det tidspunkt blev fejret med pomp og pragt som selve begyndelsen på en dansk kunstlitteratur. Arrebos skabelsesberetning, der kom til at omfatte de første seks dage (gr. *hexa*- ‘seks’), er en hyldest til skaberværket anskuet fra en lutheransk kristendomsforståelse. Udgivelsen af værket i 1661 – året efter statsomvæltningen og etableringen af det enevældige arvekongedømme i Danmark-Norge – gjorde samtidig værket til en politisk magtmanifestation som demonstrerede den ny-stiftede enevældige kongemagts kulturelle ambitioner. Også fra et rent sprogligt eller litterært synspunkt var der tale om et værk der kaldte på anerkendelse fra da-

tidens litterære smagsdommere – både i kraft af dets verstekniske udførelse og sproglig-stilistiske form.

I et sproghistorisk perspektiv er Arrebos *Hexaëmeron* især interessant ved sine blandinger af ordstof: Folkelige dagligdagsord (*Busse-mænd, Klukhønne*) og dialektord (fx *brue* ‘ruge, udruge’; *Maanen qvelder*, dvs. ‘tager af’) indgår i hidtil usete konstellationer med stilfigurer hentet fra den klassiske retorik. Hertil kommer en massiv repræsentation af fremmedord fra især fransk og tysk, fx *amørsk* ‘forelsket’, *duure* ‘holde sig, vare’ og *angang* ‘begyndelse, indgang’, *bruuse-kop* ‘person med brusende hår, brushane, opfarende person’. Værket står fadder til ord og udtryk som *læskedrik* (*læske-Drik*) og *at trække på smilebåndet* (*paa smile-baandet drage*), men er stilhistorisk især berømt for sine fantasifulde omskrivninger og ordsammensætninger: *Aar-afmaaler* (solen), *Vindens Pakke-Hus oc Frostens Borger-Stue* (luften) osv., der vidner om en stor sproglig kreativitet og idérigdom, selvom de ikke i alle tilfælde tjener selve anskueligheden i udtrykket. Berømt og berygtet er i den henseende Arrebos besyngelse af ‘Månen’ fra skabelsens fjerde dag:

Latonæ dejlig Barn, *Apollo*s Tvilling Syster,
Diana melkend’-hviid, *Dictynna* nat-forlyster,
 Du Skof- oc Lunde-Gud, du høje Bierge-render,
 Du Søø-førstinde klar, du visse tiid-calender,
 Søfn-gifver, Senge-roo, oc Nat-ledsagerinde,
 O Maane **Natte-Sool, hvad est du ond at finde?**

(A. Arrebo 1661/1965, s. 183-184)

Ziirligt, ordrigt og pompøst

Hvis det erklærede mål for Judichær og 1600-tallets sprogrøgttere (jf. kap. 17.5 i bd. 4) var at udvikle en “REEN OC SIIRLIG DANSKE” (S.P.G. Judichær 1671/1954, s. 135), kan man om *Hexaëmeron* og mange af periodens andre digterværker sige at resultatet ofte

blev mere fyldigt end egentlig rent, forstået på den måde at 1600-tallets litterære pionerer i deres bestræbelser på at udvikle et nyt litterært sprog måtte læne sig kraftigt op ad forbilleder i klassisk og samtidig europæisk litteratur. Litteraturhistorikeren Vilhelm Andersen har udtrykt det på den måde at for 1600-tallets lærde poeter gik vejen fra indhold til udtryk aldrig den lige vej, men altid gennem enten studereværelset, *Bibelen* eller over Rom (1893, s. 55). 1600-tallets litterære gennembrud i Danmark var ifølge Vilhelm Andersen båret af en modvilje mod det simple og ligefremme udtryk, som gav sig udslag i periodens stærke hang til lyriske omskrivninger, lignelser og andre former for kodesprog. Med et af tidens egne yndlingsord døbte Andersen fænomenet den “ziirlige Stiil”.

Arrebos ordrige besyngelse af månen ovenfor udgør et godt eksempel. Her bliver det retoriske ideal om *fylde* i stilen til overfyldning (*pleonasm*): en række af synonyme udtryk og omskrivninger som alle hver især betyder det samme. Arrebos hyr med at få bragt månen på sproglig formel kulminerer i sammensætningen *Natte-Sool* – et såkaldt *oxymoron*, dvs. en stilfigur der forener to normalt modstridende fænomener. Og det afsluttende spørgsmål er ikke, som man umiddelbart kunne tro, et spontant følelsesudbrud fra digterens side – men ligeledes en konventionel stilfigur (et såkaldt *adynaton*) kendt fra religiøs og hymnisk digtning, hvor den bruges til at udtrykke sprogets utilstrækkelighed i forhold til et ophøjet emne.

Hexaëmeron var en tidlig frugt af 1600-tallets kamp for modersmålets højnelse, men derudover tog værket farve af den samtidige europæiske kunststrømning som i eftertiden har fået betegnelsen *barok*. Fænomenet kendes især inden for arkitekturen og malerkunsten, hvor barokstilen kommer til udtryk i en stærkt stiliseret og pompøs kunst der iscenesætter og glorificerer kirken og den enevældige konges magt. På

Et illustrativt eksempel på koblingen af barok og diplomatisk stil hos Thomas Kingo er hans "Tilskrift" (dvs. dedikation) til kong Christian 5. trykt 1674 som fortale til salmesamlingen *Aandelige Siunge-Koors Første Part*. Teksten er formet efter den middelalderlige latinske retoriks forskrifter for det skriftlige foredrag i retslige breve (diplomer) og andre officielle dokumenter (de såkaldte *artes dictandi*). Den indledes med en adresse (*inscriptio*) til kongen under angivelse af de nødvendige titler, til lejligheden prydet med de karakteristiske barokke sammensætninger, superlativer og prydord: *Stoormægtigste, Høybaarne*. Den majestætiske stormægtighed er endvidere understreget med typografiske virkemidler, idet adressen er sat med ekstra stor skrift. Se også hele teksten og karakteristikken af den i den udvidede version af afsnittet "Thomas Kingo" på hjemmesiden.

sprogets og litteraturens område kendes det barokke på en ligeledes pompøs og svulstig stil der dyrker et udspekuleret omskrivnings- og billedsprog fyldt af lignelser og allegorier – en stilart der i dansk sammenhæng især blev skoledannende i den generation af digtere og sprogfolk der fulgte efter Arrebo.

Thomas Kingo

Der er således også i et dansk perspektiv en tæt forbindelse mellem udviklingen af barokstilen og etableringen og hele iscenesættelsen af enevælden som politisk styreform. Intet andet sted kommer denne forbindelse så tydeligt til udtryk som i tilfældet Thomas Kingo (1634-1703), der fra en folkelig baggrund som søn af en væver formåede at gøre karriere under den tidlige danske enevælde som salmedigter, præst og (fra 1677) biskop over Odense Stift. Kingo kendes især som salmedigter, men hans værk rummer også et stort antal verdslige lejlighedsdigte der relaterer sig til begivenheder og forhold i kongehuset og datidens repræsentative og strengt censurerede offentlighed. Kingos verdslige tekster giver et interessant indblik i

217

omgangsformerne og det indviklede høflighedsceremoniel som dyrkedes ved hoffet og i det spæde statslige bureaukrati under enevælden, samtidig med at de i deres stærkt stiliserede retoriske form og indviklede sætningsbygning trækker linjer tilbage i prosahistorien til middelalderens retslige breve (de såkaldte *diplomer*, se nærmere i kap. 14.1 i bd. 4, s. 26 ff.).

Opgøret med barokken

Ludvig Holberg som sprogfornyer

Den stilhistoriske reaktion mod barokken lod ikke vente på sig, men indfandt sig i starten af 1700-tallet i tilknytning til oplysningens nye samfundstanker og rationelle idealer om klarhed, mådehold og præcision i stilen. De nye stilidealiser kommer fra Frankrig og England – fra fransk klassicisme og den borgerlige engelske tidsskriftsprosa, der på forskellig vis sætter deres præg på den modernisering som dansk prosa gennemgår i løbet af århundredet. En vigtig figur i denne overgang er Ludvig Holberg (1684-1754).

De “frie Expressioner”

Holberg omtales gerne som den danske litteraturs fader – og med en vis ret for så vidt han med sin satire- og komediedigtning for alvor bragte modersmålet i hævd som litteratursprog. Stilhistorisk indvarsler Holbergs komedier en ændring i retning af en friere og mere dagligsprogsnær stil som i samtiden især vakte opsigt og morskab ved sin brug af de såkaldte “frie Expressioner”, dvs. mundtligt og dialektalt farvede former der afviger fra samtidens litterære prosanorm. Et eksempel er den gæve Gedske Klokkers fra komedien *Barselstuen* (opført 1723, trykt 1724):

Jeg græder saa just ikke derover, men jeg tænker paa Kiødet, hvor ælendigt det saae ud og dog kostede 5 Skilling Pundet, alting stiger, vil du have et stykke Flesk, vil du have Smør, vil du have Ost, Gryn, Lius, Brende, saa kand mand ikke veje det op med Penge, jeg erindrer mig, at jeg haver hørt af min Moster Birte (..) Gud glæde hendes Siæl, hun er nu vel det Guds Barn, og er skildt fra denne Verden, hun fortaalte mig, at i hendes Ungdom kunde mand faae det beste Pund Oxe-Kiød for en halv Skilling, og var der end ikke eengang Politiemester udi Byen.

(L. Holberg: *Barselstuen*, 1724a, 2. akt, scene 12; LHS)

Gedske taler lige ud af posen – i et sanseligt og dagligdagsnært sprog spækket med sproglige konkreter, overdrivelser, selvfrydelser og spontane udbrud.

En anden og nok så vigtig form for sprogarbejde i Holbergs komedier kan ses i de veloplagede parodier på opstyltet og manieret sprogbrug. Et eksempel er karakteren Else Skolemesters fra selvsamme komedie, der her gør sin visit i den borgerlige barselsstue:

Jeg takker skyldigst Madame for dend **Ære og Honeur**, hun har gjort, beviiset og undt mig, at lade os viide og tilkiænde give hendes forløsning, hvilket er meere, end mine *Meriter* kand *meritere*, jeg **gratulerer og ynsker til Lykke** af mit Hierte, og **forsikkrer, vidner og Contesterer**, at det er een af mine største *plaiseers* Fornøjelser og Glæder, at see hendes Velstands *Contentement*, thi saasom der altid har været et troe, oprigtigt og uforfalsket Venskabs Kiærligheds og Amours Baand, der har sammenknyttet, sammenheftet og foreenet vore Huuse sammen, saa bør og maa jeg glæde og fornøje mig over Madamens Glæde og Fornøjelse, ligesom det var min egen Glæde og Fornøjelse, thi mand siger for et gammel Ordsprog, og Sprichwort, gaar det din Ven vel, saa gaaer det og dig.

(L. Holberg: *Barselstuen*, 2. akt, scene 7; LHS)

I mærkbar modsætning til den gæve Gedske Klokkers er Else Skolemesters' ordgyderi formet som en parodi på 1600-tallets barokstil. Hendes tale er tynget af pedantiske omskrivninger og synonymrækker (fx *Ære og Honeur; gratulerer og ynsker til Lykke; forsikkrer, vidner og Contesterer*). Hertil kommer den studentikose brug af fremmedord og ordsprog og de overdrevne høflighedsfraser, som virker komiske i den hverdagsagtige situation. Else er på barselsvisit, men taler som var hun i audiens ved hoffet. Tilsvarende eksempler på sproglig unatur kendes fra en række andre sprogforvirrede Holberg-figurer som Erasmus Montanus

Skuespillerinden Louise Phister (1816-1914) i rollen som Else Skolemesters i Joachim Phillips opsætning af Holbergs *Barselstuen* på Det Kongelige Teater i november 1870. Louise Phister var i anden halvdel af 1800-tallet kendt som en stilsikker fortolker af Holbergs gæve tjenestefolk. Blandt andet spillede hun ved adskillige lejligheder og med stor succes rollen som Pernille, men hun gav den også flere gange i rollen som Else Skolemesters. En lydoptagelse af Louise Phisters fremførelse af Elses komplimentreplik, foretaget med fonograf i 1889-1895, kan høres på hjemmesiden.

og Jean de France, der på lignende måde gør sig selv til grin med opblæst, latiniseret eller forfransket barokprog. Med sine komedier viste Holberg sig som reformator af sproget – og som fortaler for en mere rationel og formålsbestemt sprogbrug – i pagt med 1700-tallets og oplysningstidens idealer. Se også afsnittet “Komediesproget” (med detaljerede analyser) i kap. 21.4, s. 153 ff.

Holberg og purismen – den gyldne middelvej

Et andet eksempel på periodens bestræbelser i den retning var den såkaldte purisme, som vandt frem fra midten af århundredet med filosoffer og sprogmand som Andreas Lundhoff (ca. 1710-1748), Frederik Christian Eilschov (1725-1750) og Jens Schelderup Sneedorff (1724-1764) som foregangsmænd. Purismen var en sprogreformatorisk bevægelse der havde som mål at rense modersmålet for unødvendige fremmedord og udvikle et genuint dansk ordforråd til brug i videnskabelig fremstilling, således at videnskabens resultater også kunne udbredes til menigmand. Bevægelsen var rundet af det samme rationelle sprogsyn og samme klassicistiske stilidealer som dem Holberg hyldede, men ikke desto mindre forholdt Holberg sig stærkt skeptisk til “de saa kaldne Sprog-Reensere” (“Epistel 415” [1750], s. 396), som han mente gik alt for pedantisk til værks i deres bestræbelser på at udrense sproget for fremmedlegemer.

Forskellen på Holbergs og purismens syn på modersmåls- og fremmedordsproblematikken kan illustreres ved at gribe tilbage til ét af de steder i forfatterskabet hvor Holberg forholder sig direkte til stilproblemet og til sin egen stil, nemlig i fortalen til *Anhang til den Historiske Introduction* (1713):

Hvad sig anbelanger Stiilen, da har jeg beflittet mig paa en reen Danske, og sielden indførdt fremmede Ord, naar

jeg har kunnet finde forstaaelige Danske, undtagen her udi Fortalen. **Vel er sandt**, at man kand *exprimere* sig udi de fleeste *Materier* uden at forskrive fremmede *Gloser* fra andre Stæder; Men endeel fremmede Ord ere ligesom *naturaliserede* her udi Landet, saa at man nu omstunder hart ad ikke kand undvære dem, uden man vil kalde nogle gamle Ord fra Landflygtighed igien, som have været meere end 100 Aar af Moden, og derudover ere blevne gandske u-forstaaelige.

(L. Holberg: *Anhang* (.), 1713, s. 6r-6v)

Som god patriot og oplysningsmand tilsluttede Holberg sig det moderne synspunkt at man kunne og skulle udtrykke sig om alle emner på sit modersmål, men der lå en egen ironi i at dette synspunkt for en mand med hans uddannelsesmæssige baggrund ikke kunne formuleres uden hjælp fra en behørig mængde fremmede, her franske, glosser – *exprimere*, *Materier*. Ironien begrænser sig her i øvrigt ikke til ordvalget, men går igen på sætningsniveau i form af nogle markante formuleringer: *Hvad sig anbelanger Stiilen, Vel er sandt*, som synes at røbe påvirkning fra fransk (*En ce qui concerne le style; Il est bien vrai*).

Samtidig viser Holbergs filosofiske prosa en for­kærlighed for knudret, latinsk inspireret sætnings­bygning. Optrådte Holberg i sine komedier som en sproglig reformator, viser han sig i sin prosa som en mand af den gamle skole. Mere positivt kan man formulere det på den måde at Holberg repræsente­rede en gylden middelvej mellem tidens stilistiske og sprogpoltiske yderpunkter – mellem sprogforvirret Jean-de-Franceri (a la Else Skolemesters’) på den ene side og oplysningsideologernes tørre purisme på den anden og mellem latinsk skriftstil og talesprogets “frie Expressioner”. Som central overgangsfigur i 1700-tallets sproglige udvikling var Holberg med til at bane vejen for modersmålets udbredelse som kultur- og vi-

denskabssprog, en udvikling han bl.a. understøttede med initiativet til genoprettelsen af Sorø Akademi i 1747, der blev en vigtig institution for periodens sproglige reformbevægelser.

Purismen og 1700-tallets klassiske prosa

Purismens fremvækst i 1740’erne hang sammen med en generel opgradering og opdyrkelse af modersmålet i skolevæsenet og den lærde verden. Dansk var kommet ind som del af pensummet i latinskolen i 1739, og der oprettedes akademier og selskaber til værn om modersmålets ret – som alternativ til universitetet i København, hvor sproget endnu var latin. Spørgsmålet om hvor langt man skulle gå i sprogrensningen, var løbende til forhandling og genstand for litterære fejder og satirer (se fx kap. 19.3 i bd. 5, s. 237 f.), men i løbet af perioden bliver purismen og det at skrive et “rent” og lutret dansk et æstetisk ideal blandt lærde skribenter.

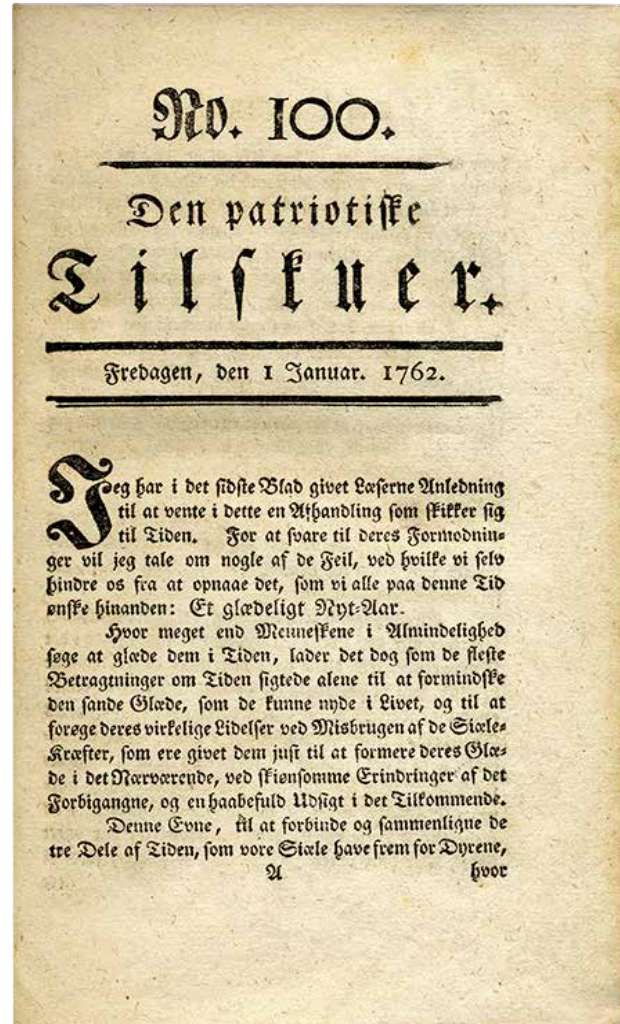
Sneedorff og Den patriotiske Tilskuer

Et eksempel er forfatteren og skolemanden Jens Schelderup Sneedorff (1724-1764), som i 1751 – på Holbergs anbefaling – indtrådte i et embede som professor i offentlig ret og statskundskab ved det reetablerede Sorø Akademi. Som akademisk embedsmand og tro undersåt under Frederik 5. var Sneedorff en loyal tilhænger af enevælden som politisk styreform, men i sine statsvidenskabelige forelæsninger (samlet under titlen *Om Den Borgerlige Regiering*, 1757) forsøgte han at forene dette synspunkt med moderne europæiske oplysnings­tanker. Og ligeledes på sprogets område deltog han i tidens reformistiske bestræbelser – først som medstifter af Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse 1759 og derefter som egenhændig – men anonym – forfatter, redaktør og udgiver af tidsskriftet *Den patriotiske Tilskuer*, der fra 20. januar 1761 til den

31. december 1763 udkom to gange ugentligt, i alt 308 numre.

I Sneedorffs arbejder flyder de to centrale kilder til 1700-tallets fornyelse af det danske sprog sammen. På den ene side den franske klassicisme, hvis idealer om klarhed, mådehold og præcision han havde arvet fra sin læremester Holberg, og på den anden side indflydelsen fra århundredets nye, borgerlige engelske tidsskriftsprosa. Ordet *patriotisk*, som optræder i titlen på tidsskriftet, henviser til denne særlige genre og tradition for oplysende og debatterende tidsskrifter. Det skal således ikke forstås med en senere tids biklang af 'nationalisme' eller 'chauvinisme', men henviser til en borgerlig forestilling om 'det almene bedste', 'samfundets fælles interesse' – en idé eller idealforestilling som stod centralt i 1700-tallets oplyste samfundstænkning. Det andet nøgleord i titlen, *Tilskuer*, peger på bladets direkte forbillede i den engelske *Spectator*-litteratur, grundlagt i begyndelsen af århundredet med Joseph Addisons og Richard Steeles debatterende blade *The Tatler* ('Sladrehanke', 1709-1711) og *The Spectator* ('Tilskueren', 1711-1714).

Målet for 1700-tallets oplysende og debatterende tidsskrifter var at sprede oplysning – 'at bringe filosofien ud af studerekamrene og bibliotekerne, skolerne og kollegierne for at dvæle i klubber og forsamlinger, ved teborde og kaffehuse', som det hedder i oversættelsen af en berømt formulering i *The Spectator* (nr. 10). *Spectator*-litteraturen voksede ud af den borgerlige forsamlings- og samtalekultur som i begyndelsen af 1700-tallet var opstået omkring klubber, kaffehuse og saloner i nordeuropæiske byer, og som i løbet af århundredet førte til etableringen af en "borgerlig offentlighed" (J. Habermas 1962/2009) som en ny sfære i samfundet, hvor borgere på tværs af fag og standsmæssige skel kunne mødes og udveksle synspunkter om fælles samfundsemner. I en historisk situation hvor

Jens Schielderup Sneedorffs tidsskrift *Den patriotiske Tilskuer* udkom med i alt 308 numre i perioden 1761-1763. Det søger at omplante den engelske *Spectator*-litteratur med alment ræsonnerende borgerligt orienterede artikler i en enkel og ligefrem form. Illustrationen viser første side af nr. 100, udkommet nytårsdag 1762. Sneedorff er en af de første i tidsskriftshistoriens lange række af eneudgivere og (næsten) aleneforfattere, og som de fleste måtte han efter et par år opgive forehavendet.

Europa endnu var regeret af enevældige konger, fungerede tidsskriftspresen med den tyske filosof Jürgen Habermas' udtryk som en slags "øvelsesterræn" for et offentligt ræsonnement der kom til at forberede senere tiders demokratiske offentlighed og debatkultur (s. 83).

Fornyelsen af skriftsproget

Stilhistorisk blev *Den patriotiske Tilskuer* en platform for en fornyelse af skriftsproget i retning af en enklere og mere uformel prosastil – i modsætning til både barokstilens pompøse magtsprog og kancellistilens latinske syntaks. Tidsskriftsprosaen trak på et forskelligartet stilistisk repertoire af udtryksmidler fra forskellige genrer – både brevgenren, essayet, skuespillet og den borgerlige roman. Den var som oftest skrevet i jeg-form og i en konverserende tone med direkte læserhenvendelser som bar præg af genrens udspring i kaffebordsdiskussionen, samtidig med at den pegede på den periodiske publikationsform, hvor emner kunne tages op fra uge til uge, og hvor skribenten havde mulighed for at gå i dialog med synspunkter som i mellemtiden var fremkommet i læserkredsen. Et yderligere stiltræk var den udbredte leg med fiktive karakterer, der brugtes til at artikulere synspunkter og afprøve hypotetiske ræsonnementer eller opstille forskellige scenarier.

Vi ser dette dialogiske greb anvendt i *Den patriotiske Tilskuer*, idet Sneedorff iscenesætter sin refleksion over det danske standssamfund som et fingeret "Patriotisk Selskab" bestående af fire "Lemmer": en adelsmand, en præst (som også omtales som *lærer*), en købmand og en bonde. At inddrage en bonde som samtalepartner i en dannet samtale og offentlig diskussion var efter datidens normer noget ganske uhørt, hvad Sneedorff ikke lagde skjul på: "Det fjerde Lem af Selskabet er en Bonde. Mange Læsere ville standse ved dette Ord, og troe, at det er en Trykfeil" (1761-

1763, nr. 3). Men den nævnte bonde viser sig hurtigt at være udstyret med helt særlige egenskaber: Han er ikke bare velhavende og dygtig til sit fag, men et oplyst og eftertænksomt menneske som finder ære og værdighed i sit arbejde og i sin stand. Dette er samtidig den afgørende forudsætning for bondens indlemmelse i selskabet, nemlig at han ikke nærer noget ønske om social opstigning og dermed heller ikke udgør nogen trussel for den præetablerede orden i det lille samfund. Det bliver klart da adelsmanden og købmanden på et tidspunkt går bonden på klingen for at teste hans standsbevidsthed. Bonden replicerer her ved at fremvise en ikke ringe evne til logisk fremstilling og dialektisk ræsonnement:

Jeg kan forsikre Eder, svarede Bonden, at min Fornuft **neppe** skulle have Herredømme nok over mig til at blive det jeg er, **dersom** jeg **ikke** tænkte ved mig selv, at den Formue, som nu gjør mig til saa rar [dvs. 'sjælden'] en Bonde **skulde neppe** bemærkes i en høiere Stand.

(J.S. Sneedorff 1761-1763, nr. 3)

Bondens tilstedeværelse i det dannede selskab kommer på den måde til at bekræfte statsteoretikeren Sneedorffs harmoniske og konservative samfundssyn, hvor den enkeltes plads i samfundshierarkiet er en naturlig indstiftet orden som der ikke bør ændres ved. Men der er samtidig en subtil ironi indbygget i selve den sproglige form hvormed bonden viser sig i stand til nærmest at overtrumfe sine samtalepartnere i kultiveret konversation og evne til logisk ræsonnement. Den retorisk velformede sætningskonstruktion med den for Sneedorff karakteristiske analytiske sætningsbygning med bagvægt etableret af efterstillede betingelsessætninger (*dersom* (..)) og flere rækker af præciserende negationer (*neppe* (..) *ikke* (..) *neppe*) er samtidig et godt eksempel på hvordan *Den patriotiske*

Tilskuere i mærkbar modsætning til Holbergs komedier ikke arbejder med sproglig individualisering af sine karakterer. Som Sneedorff formulerede det andetsteds i en oversættelse af forbilledet, oplysningsfilosoffen François de Voltaire, så burde man som lærd forfatter "skrive i den Tone, hvori man taler i et godt Selskab" (*SneedorffSS*, bd. 9, s. 127). Helsætningsledstillingen i citatets sidste ledsætning (*skulde neppe* i stedet for *neppe skulde*) kan dog ses som en lille markering af en mere talesproglig eller hverdagsagtig stil hos bonden.

Det stilideal der lå til grund for Sneedorffs skrivemåde, kommer til fuld udfoldelse i beskrivelsen af det andet medlem af kredsen, læreren, som i det beskrevne samfund indtager rollen som humanistisk underviser og moralsk opdrager. Til lærerens mange dyder hører nemlig hans evner udi veltalenhedens kunst:

Hans Udtale er sagtmødig, venlig og indtagende **uden** Raab, Bulder, Klynken, Skielden og myndige Magtsprog. Hans Stil er **reen, flydende og behagelig. Lange Om-svøb, matte og nedrige Talemaader, og uendelige Sammenbindelser** gjøre ikke hans Tale kiedsommelig, og han befletter sig paa **intet mere** end at vælge Ord, der ere værdige og ædle nok til at udtrykke de Ting, som han foredrager. **Ingen Feil** er i hans Tanker afskyeligere hos en geistlig Mand end at gjøre sin Sag til Guds Sag, og at misbruge **Ordets Sverd** til at udøve en stolt og egenlyttig Hevn. For at undgaae endog Skinnet af saadan en **ufornuftig og kiødelig** Nidkierhed, søger han mere at gjøre **Sandheden** fatelig og **Dyden** elskværdig, end at straffe **Daarligheder** [dvs. 'tåbeligheder'] og **Feil**. Den menneskelige Naturs **Kræfter** og **Svagheder** ere ham alt for vel bekiendte, til at dømme andre i alle Ting efter sig selv, og til at ansee alle Feil for motvillige [dvs. 'overlagte', 'forsætlige']; der er i hans Øine **ingen** grovere Stolthed til end den, at holde alle dem for Daarer eller haardnakkede Syndere, hvis Tænke-maade **ikke** i alle Ting kommer overens med vor egen, og

han holder ingen saa ynkværdige som dem, der ved forsætlige Vildfarelser og Laster gjøre sig selv uduelige til at opfylde de Hensigter, til hvilke de ere skabte.

(J.S. Sneedorff 1761-1763, nr. 2)

Citatet giver et fyldigt eksempel på Sneedorffs puristiske og abstrakte prosastil, som er næsten helt rensat for såvel fremmedord som sproglige konkrete eller andre former for sanselige udtryk. Karakteristisk for denne stil, og den verdens- og menneskeopfattelse der lå bag den, er det at ordet *kiødelig* optræder direkte sideordnet med ordet *ufornuftig*. Sneedorff ytrer sig om det generelle og almene og bruger abstrakte ord og begreber (*Sandheden, Dyden, Daarligheder, Feil, Kræfter, Svagheder* osv.). Som læser får man ikke at vide hvad det konkret er for nogle menneskelige tåbeligheder eller fejl der kunne være tale om, fordi en sådan konkretisering ville svække udsagnets fordring på almen gyldighed. Konsekvensen er at det menneske der fremstilles, ikke fremstår som et konkret menneske af kød og blod, men som et abstrakt papirvæsen, kalkeret over oplysningstidens intellektuelle dyder: uegennyttighed, oplysthed, tolerance. Bortset fra metaforen *Ordets Sverd*, som nok kan siges at indeholde en vis sanselig appel, gør teksten ikke brug af billeder eller metaforiske udtryk, og de beskrivende adjektiver der lægger sig til tekstens substantiver, bidrager heller ikke med sansemæssig konkretisering eller individualisering.

Sneedorff ses gerne som den store fornyer i 1700-tallets prosa – som den der på ordforrådets område gjorde sig fri af de romanske og græske fremmedord og blev en foregangsmand for en enklere, mere mundret syntaks (*DSH*, bd. 2, s. 270; A. Karker 2001, s. 207-209). Med til en karakteristik af Sneedorffs stilistiske praksis hører at hans velflydende prosa er gennemsyret af stilistiske greb og æstetiske hensyn til retorisk

veltalenhed, rytme, proportion og balance i udtrykket. Man kan her bare notere sig den gennemgående brug af gentagelsesfigurer og retoriske tretrinsrakter (*reen, flydende og behagelig; Lange Omsvøb, matte og nedrige Talemaader, og uendelige Sammenbindelser*).

Karakteristisk for Sneedorffs kølige og tempererede måde at udtrykke sig på er tekstens brug af negationen som figur: *uden Raab, Bulder, Klynken* (..); *Ingen Feil; ingen grovere Stolthed* (..) *end den; ikke i alle Ting* osv. Formuleringer som disse træder i stedet for det positive og superlative udtryk som man kan forestille sig at en barokskribent ville have tyet til (*han beflitter sig paa intet mere* i stedet for *han beflitter sig allermest paa; Ingen Feil er* (..) *afskyeligere* i stedet for *den afskyeligste Feil er* osv.) og tjener på den måde til at afdæmpe udsagnet og understøtte den saglige og ræsonnerende stil.

Sneedorffs stil kan virke upersonlig og farveløs i al sin logiske stringens, men her er det også vigtigt at huske den idéhistoriske sammenhæng han fremtrådte i. I sin monografi om forfatteren fra 1930 beskriver litteraturhistorikeren K.F. Plesner Sneedorffs sprog således: "Det er uden smil, korrekt, behersket, men man mangler sans for det 18. århundrede, hvis man ikke kan mærke, at hjertet banker varmt bag formen, at der står personlighed bag stilen" (s. 189). Plesner alluderer her til den franske naturhistoriker G.L. de Buffons berømte diktum "Le style est l'homme même" (dvs. 'stilen er selve mennesket'), som udgør en vigtig nøgle til at forstå det retoriske ideal og den menneskeopfattelse der lå til grund for Sneedorffs *patriotiske Tilskuere* – en menneske- og stilopfattelse der først og fremmest betragter mennesket som et åndeligt (snarere end som et kropsligt og sanseligt) væsen.

Idealisme og impressionisme

Med sin *patriotiske Tilskuere* var Sneedorff med til at grundlægge en stil som kom til at danne skole i lærde kredse langt op i det efterfølgende århundrede. Litteraturhistorisk arbejder man gerne med et skel omkring år 1800, hvor oplysningens rationalistiske verdenssyn og klassicistisk regelstyrede litteraturgenrer viger pladsen for romantikkens følsomme og inspirede digtergenier der satte en ære i at udtrykke sig frit i forhold til retoriske regler og skabeloner. Men i et stil- og prosahistorisk perspektiv er det interessant i hvor høj grad 1700-tallets klassiske prosa fik lov til at leve videre som ideal og norm også for romantikkens og guldalderens toneangivende prosaister. Litteraten Paul V. Rubow har således udpeget stilen fra Sneedorff og 1700-tallets purister som den egentlige guldalder i dansk prosa og som det nærmeste vi kommer en norm for den "centrale prosa" i nyere dansk sproghistorie (1928, s. 112). Den klassiske prosa bevarer sin dominans helt indtil impressionismen og den moderne avisprosa på tærsklen til 1900-tallet introducerer en ny, mere sansebåren og talesprogsnær prosaform.

Johan Ludvig Heibergs filosofiske stil

Skal man illustrere denne stilhistoriske overgang, som samme Rubow opfattede som et beklageligt tab af kultur, ånd og autoritet, kan man sammenstille et stykke af dramatikeren, kritikeren og den senere direktør for Det Kongelige Teater Johan Ludvig Heibergs (1791-1860) kritiske prosa fra guldalderperioden med et par prøver på Herman Bangs prosastil 40 år senere. Det nedenstående eksempel er fra Heibergs essay "Om vore nationale Forlystelser", trykt i Heibergs eget tidskrift *Kjøbenhavns flyvende Post* 14. juli 1830 (nr. 84):

Naar man i disse Dage, især om Søndagene, seer den umaadelige Skare af Mennesker, som drage ud af Stadens Porte, for, som de kalde det, at tage **i Skoven, saa paanøde sig en Mængde Betragtninger**, af hvilke nogle **kunne tjene** til at characterisere vort saavel huuslige, som offentlige Liv, og maaskee **derfor kunne fortjene** at fremsættes til **nærmere Overveielse**. Meget er allerede skrevet om denne Gjenstand, men de Fleste have udelukkende betragtet den fra den økonomiske Side, nemlig med Hensyn paa den Ødselhed, som fremmes ved denne Art af Forlystelser. **Endskjøndt** dette Hensyn, som desuden staaer i nøie Forbindelse med den moralske Betragtning, umuligt kan fjernes fra hvilkensomhelst Undersøgelse om Gjenstanden, **saa** har dog Forfatteren til disse Linier mere foresat sig at betragte Tingen fra **Smagens** Side, og idet han udgaar fra dette Centralpunct, da paa Veien at berøre de andre sig frembydende Sider. Forf. vil ikke, som de strenge Moralister, formene nogen Classe af Folket den saa naturlige Lyst til Adspredelse ovenpaa det trættende Arbeide og **de dagligen sig gjentagende Sysler med Udkommets Erhvervelse**. Men hvad han ønsker, er at en mere dannet **Smag** maa præsidere ved Valget og Indretningen af disse Forlystelser; **thi** man kan sikkert antage, at det er det Skjønne, som fornøier og opliver ved enhver Art af Forlystelse, og at hvor dette mangler, er Forlystelsen kun indbildt. De, som aldeles ikke vise nogen **Smag** eller finere Dannelse i deres Adspredelser, have **derfor** ingen Fornøielse af disse, og **paa Grund heraf** baade kan og bør de undvære dem.

(J.L. Heiberg 14. juli 1830/1861, s. 475-76)

Johan Ludvig Heiberg indtog en status som førende smagsdommer i guldalderens danske kulturliv, og det er som sådan vi møder ham her, hvor han venligt men bestemt hæver blikket og en løftet pegefinger over den "uskjønne" løssluppenhed og pøbelagtige smagløshed som han mente gjorde sig gældende når det københavnske borgerskab om søndagen satte sig op i

overfyldte hestevogne for at begive sig op til folkelige forlystelser i Dyrehaven. Heibergs klassiske og retorisk velflydende prosa udstråler autoritet, overblik og kritisk dømmekraft. Teksten tager sit udgangspunkt i den konkrete iagttagelse, men hæver hurtigt blikket til det abstrakte og generelle, åndens og idéernes niveau som det ophøjede "Centralpunct" hvorfra sagen bør diskuteres.

Syntaktisk understreges denne tankebevægelse af den hypotaktiske sætningsbygning, der implicerer et klart hierarki mellem overordnede udsagn og underordnede ledsætninger. Den første periode (*Naar man (..) nærmere Overveielse*) indledes af en underordnet tidsætning som udmaler det konkrete scenarie (*Naar man (..) i Skoven*), efterfulgt af oversætningen der fremsætter sætningens centrale udsagn og tankeoperation (*saa paanøde sig en Mængde Betragtninger ..*), som igen efterfølges af en underordnet ledsætning med to sideordnede verbalpar (*kunne tjene* og *kunne fortjene*) der dialektisk præciserer forhold vedrørende det centrale udsagn. Adverbiet *saa* er det centrale led, hvorom hele sætningskompositionen drejer.

Den uanfægtelige logik i Heibergs ræsonnement fremmanes endvidere af argumentationsmarkørerne *derfor, endskjönt – saa, thi, paa Grund heraf*, som binder de enkelte sætninger og sætningsled sammen til ét fortløbende argument. Med disse sammenknytningsformler, der trækker linjer tilbage i prosahistorien til både kancellistilens hypotakse (jf. også den karakteristiske kancellisløjfe *de dagligen sig gjentagende Sysler med Udkommets Erhvervelse*) og 1700-tallets klassiske prosa a la Sneedorff, formår Heiberg at fremsætte sit upopulære synspunkt, som består i at anfægte borgerskabets ret til adspredelser som i hans øjne var åndløse og uden forbindelse med skønhedens idé.

I den heibergske tankeverden hersker et klart hierarki mellem idé og virkelighed og mellem begreb og

sansning, hvilket resulterer i en tør, filosofisk præget stil domineret af abstrakte begreber og afledninger (*Smag, Dannelse, Udkommets Erhvervelse* osv.) snarere end af sanseindtryk og plastiske udtryk, metaforer eller billeder. Teksten taler i platonisk forstand sandhedens sag, dvs. med idéer og begreber som rettesnor for opfattelsen af virkeligheden, og er som sådan et godt eksempel på det hegelsk-idealistske verdenssyn, som udgjorde det filosofiske grundlag for guldalderens litterære dannelse.

Herman Bang og impressionismen

I kontrast hertil står Herman Bangs (1857-1912) impressionistiske prosa fra slutningen af århundredet, som er en prosaform som i eminent grad domineres af sansninger og flygtige indtryk. Bangs skrivestil havde sit udgangspunkt i forfatterens arbejde som journalist

Johan Ludvig Heiberg (1791-1860) portrætteret ca. 1845 af David Monies. På det tidspunkt havde Heiberg for længst cementeret sin position som sproglig smagsdommer i det finlitterære Danmark med baggrund i egne skuespil (bl.a. vaudeviller og *Elverhøj*) og anden prosa og poesi, et tidsskrift (*Kjøbenhavns flyvende Post* 1827-1837 med uregelmæssige pauser) og fra 1839 stillingen som teatercensur.

>

Satirisk fremstilling af Herman Bang som mangearmet blæksprutteskribent fra *Punch*, 23. oktober 1890. Satiren sigter til Herman Bangs myreflittige og hektiske skriveaktivitet som journalist og forfatter.

på avisen *Nationaltidende*, hvor han i 1870'erne opdyrkede en moderne form for social reportage. Et berømt eksempel er artiklen om Christiansborgs brand 4. oktober 1884 (se også billedet s. 284):

Jeg vil forsøge at skrive saa rolig som muligt. Men naar jeg løfter Øinene, ser jeg en ustanselig Ildregn af Gnistester falde tæt udenfor Vinduerne, og de bestandige Knald fra det brændende Slot naar mine Øren **som Knald af en Tirailleurild** [dvs. 'geværskud']. Man skriver **med ry-stende Haand og sydende Hoved**. Meget af det skrevne vil falde sammen med andet, men det er uundgaeligt.

Klokken halvsvy bragtes mig Budet. Der blev en urolig Støi paa Gaden, og mens jeg styrtede ud, samlede Folk sig i Portene, udenfor Husene; der paakom En en **dump** Angst som overfor et sig nærmende Jordskælv. Himlen flammede, og man ser allerede Lyshavet **ligesom en Purpurstrøm** isprængt med mørk Røg. Ved Frue Kirke faldt Funkerne som en Regn. Men endnu vidste ingen, hvor Ilden var. Man raabte "Kristiansborg". Jeg hørte, mens jeg løb, da Flammerne rødt steg op over en Sidegade, et langt Kvindeskrig. Det var en ung Pige, som faldt forlænds om paa Jorden.

Saa saa jeg paa Høibro Flammerne staa ud af Slottets Tag. Her oppe fra Vinduerne saa man **Tunger slikke hele Rygningen**. Jeg gik ned og trængte mig atter gennem Mængden, den var taus og nedslaaet. Ingen talte med hinanden. Kvinderne græd og jamrede. **Ildregnen var saa hæftig, som om den udkastedes fra et Krater**; ført af Stormen, der tog til, faldt **Funkerne som en Sne af Ild** over Thorvaldsens Musæum, over Kirken, her over Huset og i Kanalen.

(H. Bang 4. oktober 1884/2006, bd. 3, s. 1317; læs hele reportagen på hjemmesiden)

Som modsætning til Heibergs køligt ræsonnerende guldalderprosa med dens faste og hierarkiske sætningsbygning står hos Bang den hektisk berettende form som drives fremad af sideordnede sætninger og handlinger. Og til forskel fra Heibergs olympisk op-højede holdning gør den journalistiske reporter Bang et stort nummer ud af at signalere at han befinder sig nede på jorden – i øjenhøjde med de begivenheder han beskriver. Sætningerne er korte og følger efter hinanden i en hæsblæsende række af enkeltsansninger. Stilen er billedmættet – rig på dramatiske adjektiver

(sydende (Hoved), dump (Angst)) og maleriske sammenligninger og metaforer (som *Knald af en Tirailleurild*; ligesom en *Purpurstrøm*; (saa man) *Tunger slikke hele Rygningen*; *Ildregnen var saa hæftig, som om den udkastedes fra et Krater*; *Funkerne som en Sne af Ild*). Alt sammen tjener det til at intensivere sansningen og tekstens journalistiske holdning, som går ud på at være på pletten her og nu – i begivenhedernes centrum – med *rystende Haand* og *sydende Hoved*.

I dansk presse- og litteraturhistorie kendes Bangs reportage fra Christiansborgs brand som et stilistisk bravurnummer som markerede afslutningen på Bangs engagement ved den konservative avis. De følgende år tilbragte han i Berlin, Meiningen, Wien og Prag, hvor han skrev sine impressionistiske hovedværker, novellesamlingen *Stille Eksistenser* (som indeholder "romanen" *Ved Vejen*) fra 1886 og storby- og københavnerromanen *Stuk* fra 1887. I et brev til vennen Peter Nansen fra *Pragtiden* giver Bang et interessant indblik i tilblivelsen af den impressionistiske stil:

– Ja – *Stilen, min kære!* Der har vi Skandalen. Jeg lærer **saagu** aldrig at skrive. Jeg skriver jo endnu i Forskriftbog som de otte Aars Unger. "Impressionistisk" er netop Ordet. Jeg **anstrænger mig vildt** for at faa Indtrykket, hvert enkelt Indtryk klart og nøie og karakterfuldt, og saa tænker jeg aldrig paa Helheden – og Stilen springer i tusind Stumper og er saa usammenhængende og **saa haard** som en Stenbro. Græsseligt at tænke sig.

(H. Bang, ca. 1887/1918, s. 225)

Betragtningerne fremsættes i et privat brev, som ikke uden videre kan sidestilles og sammenlignes med en offentliggjort ytring som en avisartikel eller en roman, men en vigtig pointe ved den prosastil som Bang udviklede i disse år, såvel i sin journalistik som i sin fiktionsprosa, var netop at den tenderede mod

at nedbryde traditionelle formalitetsgrader i sproget, herunder prosahistoriens centrale skel mellem skrift- og talesprog. I brevet til Nansen kommer talesproget til udtryk fx i den uformelle henvendelsesform med den direkte og intime tiltale til vennen (*min kære!*) og i brugen af bandeord og selvfremsættende ekspressiver (*saagu, anstrenger mig vildt, saa haard*), hvormed Bang træder frem med sine egne subjektive følelser og holdninger.

Den impressionistiske stil, som står frem i fuldt flor i Bangs journalistiske tekster og fiktionsværker fra eksilperioden, opstår som et produkt af især to indbyrdes forbundne stilgreb. På den ene side den hektiske og sanseløse fremstillingsform med korte sideordnede sætninger og maleriske adjektiver og metaforer, som vi så udfolde sig i reportagen fra Christiansborg. På den anden side en udpræget scenisk replikstil og jargon- og dialektfarvet sprogbrug, hvortil hører bl.a. Bangs raffinerede brug af grebet *dækning* eller *dækket direkte tale* (*style indirecte libre*), som angår forholdet mellem replikker og beretning i en tekst. En anden mester i den stil var forfatterkollegaen J.P. Jacobsen (se kap. 21.12, og se også afsnittet “Dækket direkte tale” på hjemmesiden).

Hold Deres kæft og nyd livet

Den stilistiske udvikling i efterkrigstidens danske prosa er kendetegnet ved en mangfoldighed af forskellige tendenser. Én uomgængelig tendens er at der produceres mere og mere tekst af stadigt flere mennesker. Sociologisk kendetegnes perioden af en hidtil uset demokratisering af skriftkulturen i sammenhæng med at nye grupper i samfundet får adgang til uddannelse og medieforbrug. Tendensen til udjævning og nivellering af niveauforskelle og hierarkier i sproget har yderligere taget fart med den digitale medieudvikling ved årtu-

sindskiftet og fremkomsten af de sociale medier, som afføder nye, mere uformelle og personlige former for kommunikation og dermed også nye former for stil i sproget. Flere mennesker kommer til orde på skrift, og de sociale standsforskelle og magthierarkier, som sproget og sprogstilen historisk set var med til at befæste og udbygge, er under opbrydning.

Tove Ditlevsen

En forfatter der inkarnerer og symboliserer en række af disse tendenser, er Tove Ditlevsen (1917-1976), der fra en arbejderbaggrund skrev sig til en position som en af de mest læste forfattere i efterkrigstiden og som en ombejlet kultur- og mediepersonlighed. Som skribent slog hun sine folder inden for en lang række af genrer. Hun begyndte som lyriker, skrev herefter en række romaner og novellesamlinger, samtidig med at hun indledte et omfattende journalistisk forfatterskab – først som brevkasseredaktør ved ugebladet *Familie Journal* og siden også som klummeskribent i dagbladene *B.T.* og *Politiken*.

Socialrealistiske emner i litterær prosastil

Ditlevsens tidlige socialrealistiske romaner kredser om forfatterens opvækst på Vesterbro, men forventer man her at finde en afskrift af tidens folkelige, københavnske talesprog som hos forgængere inden for den genre som Karl Larsen eller Robert Storm Petersen (se nærmere i kap. 21.15), går man galt i byen. Stilen i Ditlevsens prosa var fra begyndelsen meget litterær. Et karakteristisk eksempel er den berømte og ofte citerede beskrivelse af Istedgade i romanen *Barndommens Gade* (1943):

Gaden ligner en Pige, der ligger paa Ryggen med Hovedet ved Enghaveplads, **ungt og uskyldigt, med grønne Træer, Springvand og Frelsens Hær-Møder hver Onsdag med**

Sang og Bekendelse og Guitarklimpren. Men ved Gasværksvej spreder Benene sig og strækkes **lange og letsindige** ned mod Banegaarden. Drysset ud over dem som Fregner ligger de **smaa gæstfri Hoteller**, de **muntre Butikker** med Grøntsager og **blodigt Kød**, et Vaskeri med blege Strygejomfruer bag Kælderruderne. **Tykke Koner** staar og skændes paa Gadehjørnerne, arbejdsløse Mænd hænger uden for Caféerne med Kasketten i Nakken og Hænderne til Albuerne begravet i Bukselommerne.

Trætte Skøger med graa, usminkede Ansigter forsvinder ned i Ismejeriet med en Flødekande i Haanden, nidstirret af den ærbare Ekspeditrice – og midt i det hele, ved **Knæene** omtrent, ligger en **Kirke, streng og tilbagetrukket og trist**, med **Taarnet** ragende op som en **Fromhedens** og **Fattigdommens** lange Pegefinger for Næsen af den kulørte Synd.

(T. Ditlevsen 1943, s. 163-164)

Den syntaktisk flade og mundtligt prægede tekstopbygning kan virke løs og ustruktureret med sin ophobning af sideordnede sætningsled, men lytter man efter, er der tale om en yderst kunstfærdig og musikalsk prosa, som blot opstiller sine egne regler for rytme, gentagelse og variation. De lange rækker af efterstillede led til karakteristik af gaden er formet som retoriske tretrinsraketter (*med grønne Træer, Springvand og Frelsens Hær-Møder med Sang og Bekendelse og Guitarklimpren*). Andre adjektiver er foranstillede, hvilket lægger op til en anden læserytme. Hvor de efterstillede adjektivforbindelser inviterer til lyrisk dvælen (*ungt og uskyldigt; lange og letsindige; streng og tilbagetrukket og trist*), skaber de foranstillede en mere kontant tone i den sociale miljøbeskrivelse (*smaa gæstfri Hoteller; muntre Butikker; blodigt Kød*), der fyndigt sætter ord på hvad det er for en form for forretninger der finder sted i den berømte gade.

Stilen er slentrende og hverdagsagtig i sit ordvalg,

SMÅ HVERDAGS-PROBLEMER AF TOVE DITLEVSEN

Kære Tove Ditlevsen.

Vi er to piger på 16 år (A og B), og vi er meget gode venner. Vores problem er, at vi er forelskede i den samme dreng. Han kan lide os begge, men det er tydeligt, at han ikke kan bestemme sig for en af os. Den ene dag ringer han til den ene, og den anden dag skriver han søde ord til den anden. Hvis vi ikke gør noget ved det, vil vores venskab bryde. Hvad skal vi gøre? A har også følgende problem: As forældre er meget gammeldags indstillet – i. øks. med hensyn til sex. De er meget imod drenge på værelset, for de er bange for, at der skal ske noget, hvad der naturligvis ikke gør. Et andet problem er, at hun tror for meget på horoskopet. Hun er født i Stenbukens tegn og bliver nedtrykt, hvis der står noget sindsoprivende. Hun er desuden rødhåret og ingen skønhed.

To, der ventor.

Kære To, der ventor.

I skal da naturligvis gøre noget ved det, for det ville være spørgeligt, hvis jeres venskab går i stykker over sådan en vægelsindet dreng. Skriv et lille brev til ham, hvori I forklarer, at det pjat gider ingen af jer være med til mere. I jeres alder er det vigtigere at have en virkelig god veninde end sådan en fast dreng at på med. Det kan I altid få. Desværre kan jeg ikke få As forældre til at ændre deres indstilling. Dem emerte, der måske kan det, er A selv. Hun må forklare sin mor, at der ingen ting er at være bange for, alvorligt og sådan, at hun bliver irret. Mange mennesker tror fuldt og fast på horoskopet, men det er naturligvis ikke meningen, at man skal hænge med nøddet en hel uge efter, at der har stået noget sindsoprivende.

Venlig hilsen, Tove Ditlevsen.

Kære Tove Ditlevsen.

Jeg skriver til Dem i håb om, at De kan hjælpe mig. Jeg er en ung pige på 15 år. Jeg kommer sammen med en på 20 år, og jeg elsker ham over alt på jorden, så jeg ønsker ikke at miste ham. Vi er kommet sammen i en måned. Men mit problem er, at jeg ikke tør gå i seng med ham, hvorfor aner jeg ikke. Jeg tror nok, at jeg er bange for at blive gravid. Men han har lovet at være forsigtig. Hvad skal jeg gøre? Jeg aner hverken ud eller ind. Hvor meget må jeg veje, når jeg måler 163 cm? Hvad synes De om skriften?

Den bange.

Kære Den bange.

Når du ikke tør gå i seng med din ven, er det først og fremmest, fordi du ikke har virkelig lyst til det. I din alder kan man udmærket elske en mand uden det. Du er sikkert endnu ikke moden nok, hverken fysisk eller psykisk. Hvis du alligevel lader dig overtale, så få først hos din læge en recept på p-piller og en anvisning på, hvordan man bruger dem. Men hvis du er for generet til at gøre det, bør du ikke stole på, at din ven beskytter sig. Det er op til pigen eller kvinden selv at gardere sig mod uønsket graviditet. Du må veje 35-60 kg, og din skrift er nydelig.

Venlig hilsen, Tove Ditlevsen.

Kære Tove Ditlevsen.

De er jo vant til at sætte Dem ind i mange mærkelige forhold, så måske kan De forstå mit problem. Jeg er en gift kvinde på 55 år og har nu to voksne børn og et børnebarn. Min mand har de sidste fire år haft en fast elskerinde, som i al den tid er kommet regelmæssigt hos os. Nytårsaften gik det bare så galt, som det kunne. Alle havde fået en del at drikke, og pludselig sagde elskerinden, som er et par og tyve, at hun hadede og afskyede mig. Det ene ord tog det andet, og inden jeg vidste at det sked, slog vi på livet løs. Vi kradsede hinanden i ansigt.

(Fortsættes næste side)

Fra 1956 og til sin død i 1976 bestyrede Tove Ditlevsen brevkassen "Små hverdagsproblemer" i det illustrerede ugeblad *Family Journal*, hvor hun uge efter uge vejledte læsere om både små og store spørgsmål i livet. De i alt mere end 4.000 spørgsmål og svar udkom i 2018 i en monumental samlet bogudgave. Brevkassen udgør et enestående stykke kulturhistorie om de store forandringer i familie- og kærlighedsliv i perioden, men den samlede udgave giver også mulighed for at nyde den fyndige og pointerede stil i Ditlevsens svarbrev. Ditlevsen skrev med en aldrig svigtende medfølelse for de mennesker der henvendte sig, men også med en pragmatisk sans for deres muligheder i livet. Tonen kan skifte fra det højstemte og eksistentielle til det mere nøgterne og lavpraktiske som i eksemplet her fra april 1970, hvor hun giver nogle unge råd med om kærlighed, sex og prævention, men også finder tid til at besvare spørgsmål om spørgerens vægt og skriftlige fremstilling.

men samtidig tæt gennemvævet af retoriske kunstgreb, parallelismer og poetiske bogstavrim (*Tykke Koner; Trætte Skøger; Knæene (..) Kirke; tilbagetrukket og trist (..) Taarnet; Fromhedens og Fattigdommens*). Alt sammen bidrager det til at understøtte og pointere tekstens centrale symboldannelse: besjælingen og sammenligningen af Istedgade med en kønsmoden pigekrop.

Det er ikke tilfældigt at passagen forekommer præcis det sted i romanen hvor hovedpersonen og Ditlevsens alter ego, pigen Ester, netop har fået sin seksuelle debut. I det afsnit der følger umiddelbart herefter, hedder det: "Ester gir Gaden hvad Gadens er som en god Datter, der nødig vil volde sine Forældre Sorg. Et Savn blir udfyldt, men et andet opstaar". Her er den mundtlige form mere udtalt i form af de afsnubbede stavelser i *gir* og *blir*. Men som helhed er Ditlevsens tidlige fiktionsprosa forholdsvis fattig på sådanne mundtlige markører.

Journalistik og erindringer

I sin senere journalistiske prosa og sine erindringsværker udviklede Tove Ditlevsen sin stil i retning af et mere personligt og subjektivt udtryk som passede godt ind i tiden og de journalistiske genrer og medier hun boltrede sig i – først som redaktør af læserbrevkassen "Små hverdagsproblemer" i *Familie Journal* fra 1956 og siden som klummeskribent i dagbladene *B.T.* og *Politiken*, hvor hun råt for usødet delte ud af sine egne erfaringer med forliste ægteskaber, alkoholisme, narkomani, psykosser og selvmordstanker. Med sine bekendelser udfordrede Ditlevsen grænserne for hvor privat og intim man kunne tillade sig at være i offentligheden. Fx vakte det opmærksomhed da hun i 1972 efter forliset af sit fjerde ægteskab med den i offentligheden kendte chefredaktør ved *Ekstra Bladet* Victor Andreasen indrykkede en personlig kontaktannonce i

Politiken. Og året efter eksperimenterede hun med at skrive sin egen nekrolog i *B.T.* 22. april 1972. Eksemplerne peger på Ditlevsens stadige leg med forskellige prosagenrer ligesom de minder om de bevidst uklare skillelinjer mellem fiktion og fakta og privat og offentligt i hendes skribentpraksis.

I samme ombæring opdyrkede Ditlevsen en ny, mere hårdkogt skrivemåde præget af ironi, sarkasme og fyndigt københavnsk frisprog. Et eksempel er kronikken "En Sibylles bekendelser", som blev trykt i dagbladet *Politiken* 1. september 1973, hvor den markerede Ditlevsens tiltræden som ny stjerneskribent ved søndagsudgaven af avisen. I bedste 1700-talsstil iscenesætter kronikken en række fiktive svar på forskellige typer af læserbreve som kunne være indkommet i Ditlevsens brevkasse i *Familie Journal*. Et af disse hypotetiske læserbreve kommer fra en utro ægtemand, hvis problemer hun ikke har meget forståelse for:

Mænd er sjældne gæster i brevkassen, men der ligger dog en enkelt og vrider sig på mit skrivebord. Hvor folk dog røber sig, så snart de giver noget skriftligt fra sig. 'Jeg er gift med en **dejlig** kone på 38 år', skriver han. 'Jeg har to pragtfulde sønner på **så og så mange år**, og så har vi en **yndig lille pige**. – Det er ham, der har sønnerne, men han vil gerne dele **den lille yndige** med konen! **Oldnordisk? For tiden flæbes der yndigt** i hele Norden af fryd over, at Norge har fået en prins, mens det gik så temmelig ubemærket hen med hans store søster, der beklageligvis manglede **den der lille gulerod**. Nå, men den **dejlige** kone er vældig god til det udvortes og det indvortes. Der er bare det, at barnefaderen er så **varmblodig**, at han nu har fundet sig **noget fremmed kørvel**, en **laber ung larve**, som uden at forklejne den **dejlige** er noget mere avanceret på et ikke uvæsentligt område. Men ('**for der er jo altid et men**'), larven og den **virile** har fundet ud af, at de bør fortælle den **dejlige** og umistænksomme sandheden, for **man**

kan nu engang ikke leve på en løgn (hvorfor ikke?), og der har altid hidindtil været 'rene linjer' mellem dem. Han er sød! 'Kære varmbloodige. Når De ønsker at fortælle Deres kone sandheden om den banale affære, skyldes det en ondskabsfuldhed i Deres natur, som De ikke vedkender Dem og derfor ikke kan få naturligt afløb for. **Den intrigante cigar** De er rendt ind i har et godt øje til Deres tegnebog og planer om at gaffe den og dens vedhæng for sin egen mund. Det er De for dum til at indse, før det er for sent. Men vogt Dem! Hvis det lykkes hende at blive anbragt ved **Deres livs persillebed** med jord under neglene, vil hun snart, medmindre De sætter hende under politibevogtning, løfte sit bedårende hoved og få øje på nabokonnens mand, hvis bil er dobbelt så stor og dyr som Deres. Måske har han oven i købet den fordel ikke at være belemret med en stribe ukonfirmerede unger, som han render i Zoologisk Have med hver søndag. **Hold Deres kæft og nyd livet.**'

(T. Ditlevsen 1. september 1973/1976, s. 22-23)

Teksten begynder som en regelret gengivelse af indholdet af det angivelige brev (markeret af inkvittet *skriver han* og citationstegn), men glider hurtigt over i en mere subjektivt refererende sarkastisk gengivelse. Det kunne se ud som om Ditlevsen har glemt et afsluttende citationstegn efter *lille pige*, men det kan også være en pointe at grænsen mellem citat og referat på impressionistisk maner er flydende. Ditlevsen gider heller ikke gengive brevet i detaljer (jf. den bevidst upræcise angivelse af børnenes alder: *så og så mange år*), hvilket peger på at historien blot skal tjene som eksempel på et problem af mere generel gyldighed. Ægteemandens ordvalg genlyder dog fortsat i teksten i form af den klichéagtige og sentimentale omtale af den lille pige som *yndig* og den bedragede hustru som *dejlig*, hvormed Ditlevsen skaber en parodisk effekt og en sarkastisk distance til manden og hans problem.

Det samme gør tekstens benævnelse af brevsribenten med metonymiske ordombytninger som *den varmbloodige* og *den virile*.

Efter tankestregen og det indledende citat træder Ditlevsen selv tydeligt frem i teksten med en kritisk analyse af mandens måde at formulere sig på, som hun læser som symptom på hans – og samfundets – *oldnordiske* opfattelse af kønsroller og familieforhold. Det polemiske tonefald understreges af det hårdkogte og ironiske ordvalg, der igen står i kontrast til mandens harmoniserende og hykleriske sprogbrug: *For tiden flæbes der yndigt*.

Som i eksemplet fra *Barndommens Gade* er teksten bygget op omkring en samlende billeddannelse, idet scenariet med manden og hans utroskab omtales i metaforer hentet fra planteriget eller rettere køkkenhavens gebet: *gulerod, kørvel, larve*. Disse billeder garneres hen imod slutningen med en *cigar*, som er slang for en seksuelt dragende kvinde. At elskerinden i historien omtales som *den intrigante cigar*, antyder at magtforholdet mellem kønnene er et andet end den patriarkalske opfattelse af tingene som manden gav udtryk for i sit brev.

Inden Ditlevsen når til sit svar, gør hun lidt mere grin af mandens måde at udtrykke sig på. Teknikken er her igen den samme som i indledningen: Først kommer et direkte citat (*for der er jo altid et men*), hvorefter manden får lov at komme til orde i det formentlig næsten ordrette citat fra hans brev: *for man kan nu engang ikke leve på en løgn*, inden han effektivt brydes af med redaktørens retoriske spørgsmål i parentes: *hvorfor ikke?* Brugen af parentetiske indskud til at indlægge kritiske modstemmer i en tekst er et greb der blev hyppigt brugt af 1970'ernes nye kritiske essayister – fx bruges grebet også i Suzanne Brøggeres kønsrolledebatteerende tekster fra perioden.

I afslutningen af det citerede svarbrev får den

varmblodige ægtemand ren besked. Brevet er gennemsyret af den sarkasme og ironi som Ditlevsen mestrede. Den afsluttende opfordring til manden om at stikke piben ind og leve med løgnen er både en slagkraftig punchline og et effektivt stilbrud som blander brev-kassens formelle henvendelsesform med hårdkogt, københavnsk gadejargon: *Hold Deres kæft og nyd livet.*

Ditlevsens avisklummer er rige på sådanne eksempler på polyfoni som sprogligt stilgreb, dvs. det fænomen at en tekst kan rumme flere forskellige stemmer og stilarter i sig, som spilles ud mod hinanden i forskellige former for negation eller parodi. Vi indledte behandlingen af Ditlevsen med en konstatering af at hendes tidlige fiktionsprosa var overraskende litterær i sine virkemidler i forhold til at den var skrevet af en social mønsterbryder og nybegynder i litteraturen. Frembruddet af en mere uformel og karsk udtryksform hos den modne Ditlevsen kan i det perspektiv ses som udtryk for en stiludvikling og som et udtryk for det forhold at Ditlevsen i sit sene forfatterskab “ikke længere gad tale fint og kultiveret, men fandt behag og tryghed i en rå, oprindelig stemme hjemme fra barn-dommens gade”, som Jens Andersen har formuleret det i sin biografi om forfatteren (1997, s. 28).

Mediebevidsthed, selvfremsættelse

Med sin usentimentale og kontante prosa og hudløse udlevering af sig selv var Ditlevsen med til at bane vejen for et nyt sprog og en ny måde at tale om private og intime ting på i offentligheden, og som sådan blev hun en inspiration for kvindebevægelsen og 1970'ernes bølge af såkaldt bekendelseslitteratur. Men samtidig med de hudløse bekendelser opererede Ditlevsen i sine tekster med en konstant mediebevidsthed om sig selv som offentlig figur og med et stadigt element af iscenesættelse, som giver hendes tekster en fornyet aktualitet

og appel i dag. Inden for de senere år har man således kunne iagttage en voldsom genoplussen i interessen for Ditlevsens forfatterskab hos en ny generation af især yngre kvindelige forfattere. Hendes tekster genudgives og sættes op som teater, og efter i flere årtier at have været ude i kulden blev forfatterskabet i 2015 indlemmet i den officielle litterære “fælleskanon” for den danske folkeskole og gymnasiet.

Genopdagelsen og opvurderingen af Ditlevsens forfatterskab er et vidnesbyrd om hvordan den litterære smag og litterære stilidealer ændrer sig. I et mediehistorisk perspektiv er det fristende at se en forbindelse mellem de senere års “Tovefeber” og aktuelle udviklinger i vor tids digitale mediebillede og især udbredelsen af personlige blogs og sociale medier som Facebook og Instagram, som på ny har aktualiseret forholdet mellem privat og offentligt i den litterære kultur.

Fodnote til internettet

Olga Ravn – en litterær blogger

En af de yngre danske forfattere der for alvor har taget de nye medier til sig, er digteren Olga Ravn (f. 1986). Ravn var tidligt ude som litterær blogger og har inden for de senere år især boltret sig på Facebook og Instagram sideløbende med sit “ordinære” forfatterskab der tæller digtsamlinger og romaner udgivet i traditionel bogform. Som digitalt indfødt er Ravn en af de forfattere der mest aktivt har eksperimenteret med udtryksmulighederne i de nye sociale mediers flygtige og uredigerede tekststrøm og hybride sammenstilling af tekst, billeder og små animerede video- og billedsekvenser (de såkaldte *gif-filer* – opkaldt efter mediefORMATet Graphics Interchange Format).

I en såkaldt “Fodnote til internettet” publiceret på forfatterens personlige blog i 2013 reflekterer hun

over de stilistiske og litterære muligheder i blogmediet og den digitale tekstkultur. Hun fremhæver her den af-hierarkiserede sammenstilling af ord og billede som bloggens force og plæderer for en ny litteratur skrevet i overensstemmelse med “internettets biorytme” kendetegnet ved hastigheden, lethed, det umiddelbare, humoren, det bittersøde. Samtidig beskriver hun blogmediet som et “maskebal” hvor forfatteren kan afprøve og skabe sig selv og sin identitet via tekst. Ravns refleksioner munder ud i en lille poetik for en ny litteratur skrevet og undfanget af internettets biorytme:

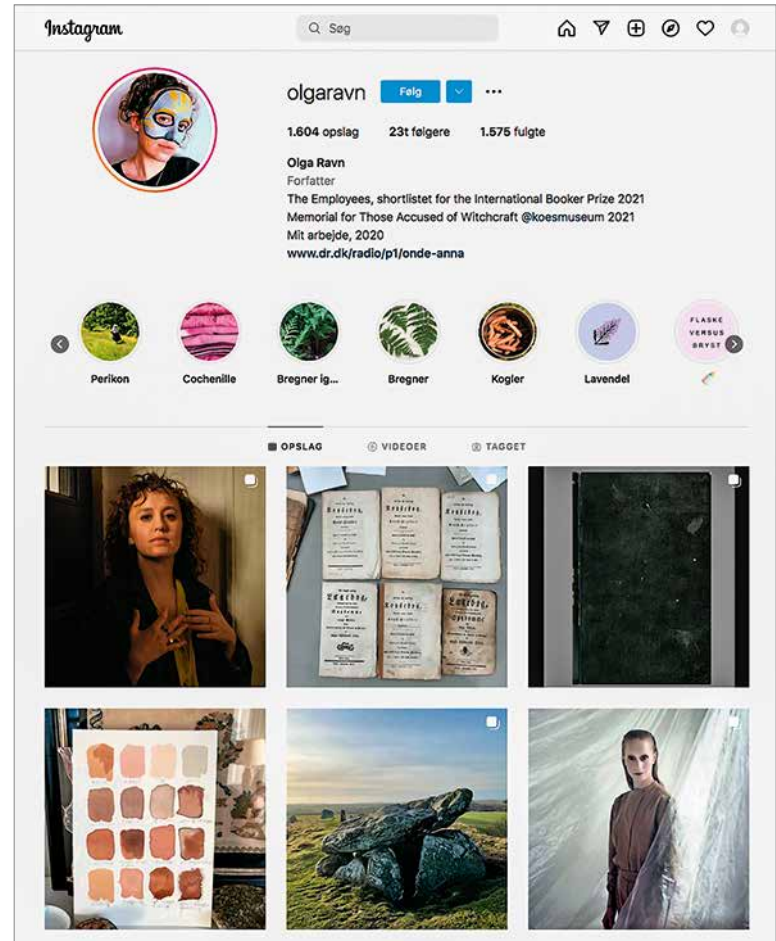
Der må gerne være stavfejl i denne tekst.

Der må gerne være slåfejl i denne tekst.

Jeg har netop lige skrevet den. **Klokken er 12.20** og dagen er smuk. **Snart skal jeg** drikke kaffe med en smuk ven, tidligere har jeg fået foretaget en prøve for livmoderhalskraft i min læges gynækologstol, altså har jeg allerede en gang i dag set mit eget blod.

(O. Ravn 31. maj 2013)

Dagbogsformen med datering, spontane slåfejl og deling af intime privatlivsdetaljer understreger afsenderens nærvær i teksten her og nu og forventningen om at nogen læser med i samme øjeblik (*Klokken er 12.20 (..); Snart skal jeg (..)*) – nøjagtigt som om der var tale om en mundtlig kommunikationssituation. Forfatteren bliver her bogstaveligt talt et væsen af krop og blod. Internettekster som fx blogtekster eller Facebookopdateringer udfylder gerne denne fatiske eller sociale funktion i sproget, som ikke handler så meget om at meddele sig om et sagforhold i verden som om at holde kontakten og minde sig selv og andre om at man er til stede i verden.

Olga Ravn er en aktiv bruger af det sociale netværks- og fotodelingsmedie Instagram. Hendes Instagramprofil fungerer både som personligt billedarkiv og som selvstyret publikationskanal for forskellige former for tekst – alt fra kønspolitiske debatindlæg til billedreportager og små instruktionsvideoer om fx farvning af tøj eller fremstilling af tøjfarver. Forfatterens optagethed af disse emner minder om den etymologiske betydning af selve ordet *tekst*, som kommer fra det latinske ord *textus* med betydningen ‘vævning’. De forskellige stof- og emnekategorier er her ordnet under hver deres ikon.

Stilhistorien – en del af mediehistorien

Disse sidste eksempler illustrerer i hvor høj grad stiludviklingen og prosaens historie også er en del af en mediehistorie (jf. kap. 16 i bd. 4). På samme måde som baroktidens bestræbelser på sproglig normering havde bogtrykkerkunsten som en afgørende forudsætning, og på samme som Herman Bangs og Tove Ditlevsens nyudviklinger af prosastilen var forbundet med de moderne trykte medier, fortsætter historien i vore dage på sprogets nye digitale platforme og sociale medier som

Facebook og Instagram, som har affødt nye, subjektive og uformelle stilarter i sproget og nye former for "multimodal" kommunikation i ord og billede. Nyere forskning i digital litteratur peger på at beskrivelsen af litterær prosastil i fremtiden må arbejde med et udvidet tekstbegreb (N.K. Hayles 2008; L. Elleström (red.) 2010) der tager højde for de forskellige tegnsystemer og æstetiske modaliteter (ord, billeder, animationer) som i en digital tekstkultur i stadigt stigende grad bliver en del af litteraturens formsprog.